

ТИЖНЕВИК: REVUE HEBDOMADAIRE: TRIDEN'U UKRAÏNIENNE

Число 29-30 (185-6) рік вид. V. 14 липня 1929 р Ціна 2 чр. (Prix 2 fr.)

Париж, неділя, 14 липня 1929 року.

23-24 червня с. р. одбулася в Празі конференція, яка зібрала представників нашої еміграції з Чехословаччини, Франції, Польщі, Румунії, Болгарії, Югославії та Туреччини. На своєму місці подаємо ми детальний перебіг нарад конференції, знайомимо з головнішими з прийнятих там ухвал, та передаємо вражіння і висновки учасників.

Тут зазначимо тільки, що участь еміграційних організацій з 7-ми країн, великий і детально розроблений програм конференції, змістовні доклади, цікава взаємна виміна відомостями з побуту нашого в різних державах, жваві дебати, діловий їх тон і особливо національно-державні настрої, що проходили ниткою червоною через усі її праці, роблять цю конференцію надзвичайно поважним явищем нашого життя.

Особливої поважності надають їй досягнені результати: покладено основу загально-європейському об'єднанню наших еміграційних осередків, засновано його Найвищу Раду та обрано президію її. На цей рік з осідком у Парижі.

Великі і тяжкі завдання стоять і перед Президією і перед Радою, і зможуть вони вирішити їх тільки планомірною, систематичною працею і при активній допомозі усієї нашої еміграції.

Перед нами початок вельми і вельми поважної справи.

І коли взагалі його, цей початок, можна тільки вітати і бажати йому всякого успіху, то з особливою радістю робимо це ми: адже-ж роками доводили ми нашій еміграції потребу такого об'єднання та координації праці наших осередків в різних країнах в одному центрі.

С. Чикаленко в р. 1907.

Надто велику втрату понесла Україна в особі Є. Чикаленка надто визначна і своєрідна була постать цього великого громадянина щоб можна було в одному-двох числах часопису вичерпати весь матеріал спогадів про нього. Редакція має вже спогади про покійного які не вмістилися в нинішнє число, має й обіцянки спогадів од ближчих друзів покійного і буде містити їх у дальших числах «Тризуба», не змінюючи, не скорочуючи нічого, — хоч вони де в чому й збігаються, а инколи ріжняться між собою, — щоб дати змогу освітити життя дорогого всім нам покійного так, як кожний його розумів, як кожний оцінював. Тоді освітлення буде, сподіваємося, всебічне.

Євген Чикаленко.

Упокоївся Євген Чикаленко. Мав 68 літ. Степовий організм його обчислений був на сто років, душа його була свіжою й молодою, юнацьким вогнем горіли його досвідчені очі, — та чужина й вигнання скорочують Богом призначений вік. І він помер, не діждавшись того, чого всі ми чекаємо та не всі діждемося, — повороту на батьківщину нашу.

На його домовині не було пишних квітів ні вінків, на похороні не лунали голосні промови, — заборонив небіжчик. Скромним жив, скромним і одійшов туди, де немає болісти, ні зітхань, де життя безконечне. Панахида у шпиталю, коротка літія в крематорію, і земна оболонка Євгена Чикаленка навіки зійшла з нашого обр'ю. Прах його поки-що тут, з нами, на чужині; безсмертна душа його, разом з нашим сумом і з нашими думками, тихо й урочисто полинула туди, — до степів широких, на Україну далеку, де вона вродилася і виросла, де житиме вічно.

Чим був він для нас і для України — Євген Чикаленко?

Громадянин і політик, національний діяч і меценат, хлібороб і літератор, журналіст, бесідник, організатор. В усіх площинах нашого національного життя проорав він глибоку борозну, скрізь і на всьому **вазначилася** сила його многобічної праці. А особливо **вазначилася** **ота** **сила** на людях, на людях кількох поколінь і всіх верств громадянства, бо ж мало хто навіть із найстарших наших діячів уник його впливів. Впливів його вабливої індивідуальності, милого слова, щирого серця, світлого розуму.

Знаний був Євген Чикаленко широко-далеко по цілій батьківщині нашої; знали ми всі й великий чин його життя многотрудного. Знали... Але коли він одійшов од нас, коли встала потреба означити його ім'я для історії, аби нащадки зразу ж пізнавали його серед славних предків своїх, не знайшли ми того одного слова, що схарактеризувало б його многогранну індивідуальність, його многобарвну, а разом з тим таку єдину, такі цільну чинність. Не знайшли, бо хоч і як багата українська мова, в ній того слова немає. А без того слова,— нема цілої правди про Євгена Чикаленка, нема його самого, єсть лише складові частини його діяльності, а не його чин.

Слова того в українській мові нема, але єсть воно у другого слов'янського народу. У чехів, що так само, як і ми, в історії своїй зазнали сон глухої національної ночі, пережили цілу довгу епоху, коли непробудно спала національна свідомість їх, коли, здавалося, приспана була навіки сама національна чеська стихія. Але воно так лише здавалося. За пільмою ночі завжди приходить ясний день. Прийшов він і для чехів. І щоб народ міг достойно зустрінути національний день, кільки жертвенних людей, ще в досвіта протерли очі свої, встали й почали обходити сонних братів своїх. Світили перед ними національним полум'ям душі своєї, закликали їх до нового життя, до національної праці. І встав од сна чеський народ, і б у д и т е л я м и назвали тих людей вдячні нащадки їх.

Євген Чикаленко був будителем українського народу. Цим сказано все, дано вичерпану характеристику, з цим іменем ввійде він до пантеону історії нашої.

Не був Євген Чикаленко сам, працював не один у тій площині. Його покоління і трохи старше за нього—дали нам, цілий шерег жертвенних людей, серед яких світять нам такі імена, як Антонович і Драгоманов, такі спалені національним вогнем душі, як Леонид Смоленський. В найтемніший час історії нашої склали ті люде працю цілого свого життя на вівтарь національного будительства.

З ними і серед них жив і працював Євген Чикаленко. Був він останнім в часі з тої великої породи будителів, доніс до наших днів свій жертвенний вогонь і кожному із нас де-що в спадщину залишив. З ним одійшла в історію ціла епоха українського відродження. Був він серед нас живим зв'язком між сучасним і минулим, і з його смертю наче ще раз вмерли для нас Антонович і Драгоманов, упокоївся Смоленський.

Був Євген Чикаленко останнім по черзі з великої породи будителів, і на його долю припала втіха, якої не зазнали його товариші і

попередники. На власні очі пересвідчився він, що жертвенна праця його покоління виправдана. Протерли очі, проснулися нечислимі розбуджені народні маси, у світлі дні, з'явилася національна Україна. Спи ж спокійно, будителю наш, діло твого життя виконане.

М. Славінський.

Пам'яті « Пана ».

Пізньої весни, коли запізнений сього року цвіт акації, сповнюючи повітря своїм ароматом, неначе приносив останній привіт з далекого рідного краю, — на чужині в Празі чеській спочив назіки Євген Харлампович Чикаленко.

Смерть у таких літах — річ ніби природня. «Дніє літ наших — в них же семдесят літ... і множає їх — труд і болізн». Покійному недалеко zostалося до кінця звичайного віку людського, що його словами отими визначив псалмопівець, і багато зазнав він за життя того «труду і бо лізни».

За наших обставин, після всього того, що ми пережили і перенесли, смерть — частий гість, і треба було б бути до неї готовими. А проте тяжко й боляче вражає вона кожного разу, особливо коли відходить в далеку путь хтось із тих, з ким ми за давніх часів ішли поруч, разом працювали, вкупі боролися, з ким стільки ділили гіркого, з ким стільки зазнали доброго. На кожную нову втрату когось із давніх товаришів — боляче здригається серце, тяжким сумом переймається душа.

Скільки їх, тих, що відійшли вже від нас, тут на чужині... Ф. Ма-тушевський, О. Сатіковський, П. Чижезський, Г. Сидоренко, В. Коваль, О. Вілінський. А там, на рідній землі — В. Науменко, А. В'язлов, П. Стебницький, Ор. Левицький, Марія Грінченкова, М. Біляшевський, Д. Щербаківський... А ті, що полягли за батьківщину в бою, од ран, од тифу — В. Тютюник, Є. Мешківський і тисячі й тисячі лицарів, що віддали своє молоде життя на вівтар отчизни... Тисячі тих, що загинули від руки ката в страшних льохах чека. Усі ті незнані герої, — імена іже Ти, Господи, віси, — що принесли за визволення України найбільшу жертву — своє життя. На чолі їх, приєднавшись мучинецькою смертю своєю, став і вождь нації — Симон Петлюра.

Кожна смерть когось із давніх товаришів вражає тяжко. І нова втрата — смерть Є. Чикаленка гострим болем, гірким жалем проймає кожного, хто знав його ближче, з ким лучили його спільна праця і сердечна симпатія.

Це — не оцінка ваги і значіння діяльності й самої постати Єв.

Чикаленка в нашому недавньому минулому. На оцінку — ще не час. Це не спомини — на них тут не місце. Це — кілька сторінок, подиктованих широко прихильністю та глибокою пошаною до покійного; це — жменька вражіннів, переживаннів, думок, які ще не встоялися і не вклялися, що їх викликала сумна звістка про нову тяжку втрату... Мені здається, що ті настрої, які знайшли відбиток у цих словах — не тільки мої, власні: аналогічне переживають і відчувають,—я певен, — усі ті, хто знав, любив і шанував небіжчика.

З часом історія українського руху вкaje належне місце Євгенові Чикаленкові, виявить, чим він був. Ми, сучасники, того ще зробити не в стані. Ми взагалі мало шануємо за життя наших видатних людей, мало їх цінімо. Лише по смерті приходить розуміння, кого ми втратили.

Тими словами хочу і я віддати належну пошану світлій пам'яті Є. Чикаленка.

Тут я подам кілька рис з едачі небіжчика, зазначу певні етапи його діяльності, наведу кілька фактів, те, що може щось дати для характеристики його постаті.

Це наказує мені зробити не тільки обов'язок перед пам'ятю покійного та природне бажання принести й свої скромні квіти на свіжу могилу. Єсть ще один мотив, який примушує не гаятись з тим.

Сучасне молоде покоління наше, що виросло чи прокинулося до свідомого життя національного в огні революції та визвольної війни, має перед очима ніби димову завісу. Історичні події, яких діяльними учасниками воно було, заступили йому недавнє минуле наше, в якому коріння сучасного. Тим-то ще більше годиться нагадати нашій молоді про одного з тих, хто за темних тяжких часів перед війною своєю мнголітньою невтомною, муравлиною працею глибоко в рідну землю закладав основи української державности.

Євген Чикаленко.

Не був він вождем національним, великим політичним діячем, улюбленим трибуном народнім, славнозвісним письменником, прославленим в боях призідцею війська, а проте віддати останню йому пошану зібралися усі, хто міг, зійшлися приятелі і неприятели. Проте смерть його викличе жаль гіркий в усіх кінцях української землі — від Карпатів до Кавказу.

Сталося так тому, що в його особі втратили ми — визначну людину, талановитого літератора, щедрого мецената, великого патріота й громадянина.

Перед нами одна із найхарактерніших і найвидатніших постатей, одна з тих визначних одиниць, що ними трималося усе... Для усіх тих, що визнають велику роль особи в історії, ім'я Євгена Чикаленка означає цілий період з нашого недавнього минулого.

Перед нами — сильна, міцна індивідуальність. В ньому ніби озивалася гаряча кров предків — козаків; на ньому глибоко позначився вплив широкого рідного степу. В ньому була тверда воля, незломна енергія. Він весь — надзвичайно активна натура.

Дивним способом в його багато одареній істоті холодний скепсис, тверезий розум поєдналися з гарячим чуттям.

В ньому — сила почуття: старий роками, зоставався він завжди молодим; він міг і умів горіти і горів до кінця.

Натура здатна глибоко любити і прив'язуватися до людей; з особливою симпатією і увагою ставився від до молоді. Ще за молодих літ моїх, юним студентом, зазнав і я на собі від «Пана» — так звали його ми — теплоти сердечної; відчував її аж до кінця і зостався для нього на завжди просто С авком. Ті, що стояли близько до нього останній час його життя, можуть певно подати чимало, що характеризує саме цю сторону його істоти.

Гаряче, гостро реагував він і на те, з чим не згожувався. Звідси — різкість осуду, часом гострота вислову. Сильна індивідуальність його призводила його іноді до гострих конфліктів, особливо коли траплялося розходитися в чому з так само виразно окресленою індивідуальною силою. Але в тих конфліктах завжди він поступався своїм, коли того вимагав обов'язок перед рідним краєм, інтереси справи.

Красу і силу цієї, такої багатой на чуття, душі особливо відчували на собі його рідні, яким він віддавав своє серце. Останніми часами зазнав він тяжких ударів долі. Торік в-осени вразила його смерть дружини, яка ділила з ним гіркий хліб на чужині. Тяжко, боляче переживав він арешт, а потім смерть улюбленого сина — Петруся, коли довідався про це. Близькі люде, знаючи, як це може вразити його, хотіли від нього сумну звістку.

Нарешті арешт найменшого сина — Ігашка, турботи за його, зламали цю сильну натуру, і відомості про це прискорили його смерть.

«Труд і болізн!» Скільки того труду, тієї болісти виніс він за останні роки свого життя. Почавши з р. 1922 у Відні і аж до останніх днів у Празі — довга низка операцій. І з них кожна тяжка, смертельна.

А між ними — довгі місяці в задушливій атмосфері шпиталів, серед страждання і смерти, що панують навкруги; тяжка слабкість не покидала його вже віддавна, даючи лише час од часу періоди одпочинку від муки, коли він знову вдома почував себе повним життя.

Який організм треба було мати, щоб витримати усі ті муки.

В останній листівці, позначеній 20 травня, що я її одержав від Євгена Харламповича, він, кінчаючи її, пише про себе: «я с п р а в д і я к т о й І о в м н о г о с т р а д а л ь н и й.»

І це була глибока правда. Та всі страждання, що він їх перетерпів, не змогли змінити однієї риси його вдачі, риси такої для нього характерної. Це його юмор, чисто український юмор. Скільки в ньому було гостроти, дотепу. Ті, кому доводилося зустрічатися з ним, збережуть в пам'яті своїй не одне його гостре слово чи про інших чи про себе самого. Чимало блиску його дотепу, перлин його юмору розкидано і по його листах. Листівка, що про неї згадував, так само тим перейнята наскрізь.

«Пан» — так звали його ми. І цей «пан» був глибоким, справжнім демократом. Демократизм його виявлявся вже в простоті його одержі й поведження. З тих, кому довелося жити коло Є. Х. останні літа, хто не пам'ятає його улюбленого спенцера німецького у смужку? Та не був той демократизм тільки зовнішнім. Пана, поміщика еднали теплі, живі зносини з селянами. Серед його учнів з-поміж селянства були видатні люде, що заграли чималу ролю свого часу в громадським життю або причетні були й до літератури. З них доволі нагадати тут хоч би Оправхату. Духовні діти не рвали зв'язків з своїм хрещеним батьком. Не припинив їх і виїзд Є. Х. за кордон та перебування на еміграції. Один з них — Коваль — одбув разом з Петрусем його останню подорож на заслання. І сюди на чужину доходили до «пана» вістки від селян, його учнів та приятелів, які через усі перешкоди потрапляли не переривати листування з ним.

Пильні читальники «Тризуба» певне пам'ятають «листи селянина з Ставропільщини». їх було уміщено у нас з десяток. Цей крик розпачу, що такими сильними, яскравими словами малює пекло в совітському раю, що його перенято такою ненавистю і гнівом проти нелюдської влади окупантів, — це листи одного з давніх і постійних кореспондентів «пана».

Помер «Пан» — старий літами, молодий духом.

Помер Іов многострадальний.

«Ні вінків, ні промов» — така була його остання воля. І в цьому — він увесь: все життя своє не знав він орденів, титулів, почесей. Він жив і працював не для слави.

Про Є. Чикаленка — літератора слід говорити окремо. Та проте не можу і я все ж оминати де-чого з цієї царини.

Досвідчений знавець хліборобства, він один з найтагановітějšíх наших популяризаторів; його твори розходилися десятками тисяч примірників; його читали маси. Славетні «Розмови про сільське хазяйство» — це одні із найкращих книжок для народнього читання, що примусили, не зважаючи на заборону українського слова, рахуватися з собою навіть російське міністерство хліборобства, яке не могло їх не відзначити. Пам'ятаю, як на прикінці 90-х років минулого століття ми, учні старших класів гімназії, знали добре ці книжечки про чорний пар, плодозмін, сад, виноград. В них вабила нас до себе не сама лише ясність і простота викладу, а й чиста народня мова і та ідея підняття добробуту народнього через хліборобство, одвічне заняття нашого люду, що глибоко переймала їх.

Щастям було для Української Господарської Академії в Подєбрадах, що вона могла використовувати остатні роки життя цього визначного знавця сільського хазяйства та народньої моєи в своїй праці, присвячених хліборобству, цій основі нашого народнього господарства.

Спомини Є. Чикаленка по-за їх літературною вартістю — це живі сторінки нашої історії, цінне джерело для майбутніх істориків нашого

недавнього минулого. Запевно вони багато знайдуть і в «Щоденнику» покійного, що його тільки частки поки-що бачили світло денне.

Я не почуваю себе покликаним говорити про якості і прикмети літературної кебети Є. Чикаленка, — про це нехай скажуть своє по-важне слово фахівці-язикознавці та історики літератури. Але я не можу оминати одного : я не можу не підкреслити тут ваги його листів. Як і у всіх його творах, тут — чиста, соковита, рельєфна, широко-народня мова, а до того сила вислову і ясність, стислість і закінченість. Листи ці — прекрасні зразки рідкого у нас епістолярного стилю. І я певен, вони повинні знайти своє місце в наших хрестоматіях.

Меценат... Поруч з небіжчиком Василем Симиренком, покійний Є. Чикаленко — найзаслуженніший у нас меценат. Про цю сторону його діяльності можуть багато розказати Київська Стара Громада, культурно-наукові товариства в Галичині. Доволі нагадати тут ще про «Кіевскую Старину». Всі знають, яку службу велику робила вона останніми десятиліттями ХІХ віку та на початку ХХ, чим буга вона тоді для нашого громадянства; відомо, чим є і буде вона для дослідників нашого минулого. Далі «Книгарня Київської Старини» — перша українська книгарня в Києві і взагалі на Великій Україні: перша спроба у нас поставити культурну справу на економічний ґрунт. Цей осередок, що з нього протяглися нитки в найглухіші закутки нашої землі, цей літературно-громадський клуб, що туди вдавався в першу чергу кожен, хто приїздив до Києва, щоб довідатися від покійного вже також Василя Степаненка про новини нашого життя. Не написана ще історія «Громадської Думки» та «Ради» мала б оповісти про заслуги перед українською журналістикою Є. Чикаленка, щедрого фундатора, видавця і редактора.

Я вже згадував раніше, як тепло ставився покійний до молоді, з якою уважністю і любов'ю піддержував він перші кроки тих, що в них він бачив гискру Божу. Наші молоді тоді письменники і поети, а серед них і найвизначніші, журналісти, публіцисти, артисти не одне могли сказати про те, як і чим допоміг їм на початку їх діяльності Є. Чикаленко. Вони мають розказати безперечно про те, якою депікатною була його допомога; як багато для розвитку їх здібностей зробила його моральна підтримка, тепла увага.

Основним правилом покійного в цій сфері його роботи, яка позначилася на всьому розвитку нашої культури, було робити так, щоб правця не знала, що робить лівця!

Глибокий патріот... Праці для пробудження рідного народу, підняття добробуту його, праці для визволення рідної землі — віддав він усього себе. Для відродження України приніс він великі жертви. Рідний край був йому по-над усе. Він закликав людей до єднання коло великої справи і ділом єднав їх коло себе.

Україна щоб була вільна і незалежна! То найважливіше: не форма зовнішня тієї самостійности, а сама суть — власна незалежна державність.

Вірний, твердий, непохитний він служив отчизні не словом, а чином усе життя — і вдома і на чужині.

Не можу тут утриматися від одного спогаду. Осінь в Альпах, ясне й прозоре, чисте повітря; червоно-золоті ліси на схилах гір, а в долині маленьке сего. Рабенштейн в Австрійських Альпах. Тут тяжко бідував, заробляючи працею на хліб, збираючи в лісі сушняк на опал, Євген Харлампович. І туди тієї осені тихої приїхали ми навістити його — покійний також уже Павло І. Чижевський та я. Пам'ятаю виразно нашу розмову, що провадили ми її над вечір теплого осіннього дня високо над селом на узліссі, в Альпах. На чужині говорили ми про рідний край, його долю, його майбутнє.

І тема тієї розмови була одна: нація, держава над партіями, над класами. Україна — по-над усім!

Громадянин...

Хто пам'ятає Київ кінця ХІХ та самого початку ХХ віків, той знає, що в столиці нашій, що її геть поїняла була московська повіль, по-за нашою старовинною, пам'ятниками — свідками минулої слави, був український острівець, де бієся живчик живого життя нашого. Цей район український — Караваєвська, Панківська, Тарасівська, Жилинянська, де мешкав патріярх нашого визвольного руху — Вол. Антонович, де довгими літами жили Ол. Кониський, Вол. Науменко. В тих околицях збиралася Стара Громада. Тут на Благовіщенській містилася редакція «Кіевской Старини», осередок тодішнього наукового та літературного життя нашого; на тій же вулиці збилися до купи нечисленні тоді в Києві українські родини, — родини чільних представників нашої інтелігенції — Старицькі, Лисенки, Косичі, Шульгини. Тут оселилися й Чикагени, зпочатку на Благовіщенській під ч. 91 — характерний будинок на кільки поверхів, що стояв якось глибше, осторонь од вулиці, зв'язаний з нею довгим мостом. А пізніше у власній господі — ч. 56 на тій же вулиці.

Хто з старших земляків не знає, чим був для нас усіх, для всієї України цей невеличкий, старосвітський будинок двохповерховий, що ніби ховався від вулиці в невеличкому садку?

З тією світлицею простою, затишною й ясною, заставленою скромними меблями, прикрашеною малюнками наших майстрів, як то Київ — Труша, оздобленою килимами та плахтами українськими, вазонами з кімнатними квітами, — з тією пам'ятною світлицею зв'язані десятиліття нашої історії останнього часу.

Тут був політичний і духовний центр України; тут зосереджувалося життя ТУП-а (Товариства Українських Поступовців). А ця ж організація, що притягла до себе найактивніші елементи нашого громадянства, незалежно від партійної приналежности, підбираючи їх на основі особистій, ставлячи до своїх громадян високі моральні вимоги, вкривала сіткою своїх громад всю Україну.

Тут, в цій світлиці збиралася здебільшого Рада ТУП-а, — орган, що керував усім нашим життям тодішнім: звідси виходила всяка ініціатива, тут розроблялися плани, звідси вживалися заходи до їх здійснення, звідси виходили директиви загального порядку, велася організаційна, конструктивна робота.

Тут, на еміграції є де-кільки чоловіка, що пам'ятають добре, як і я, оту картку панову, що її майже що-тижня приносив його наймит: «Євген Чикаленко просить такого і такого сього четверга о 8 годині ввечері до себе на вінт.» Але в тім домі карт не було; річ йшла про інший «вінт» — то збирали на засідання Раду ТУП-а.

Тут відбувалися, звичайно, з'їзди цієї організації, що охоплювала майже усе живе на Україні. На ці з'їзди що-річні збиралися люди з усієї України, представники Громад; серед них можна було зустріти найвидатніших діячів наших до-воєнного часу. На тих нарадах обмірковували зроблене за минулий рік, намічали план діяльності на майбутній, вибирали Раду, що керувала усім життям організації й України. Звідси — з тієї хати протягалися незримі нитки Правобережжям, Лівобережжям, Слобідською, Степовою Україною аж гень по Кубань.

Коли приїздив до Києва хто з Галичини, тодішнього П'ємонту нашого, то звичайно першим ділом вдавався туди - ж, до «Пана.» І в гостинній господі Чикаленковій впоряджалося тоді бесіда, де кияне мали змогу і послухати і розпитати закордонного гостя. У тій хаті ніби був вузол тих живих зв'язків, що еднаги через державні кордони Великої України з Галичиною та Зеленою Буковиною.

Тут таки збиралися здебільшого на нараду та розмову кийські земляки, коли приїздив з якими справами загально-національними хто з інших центрів нашого тодішнього життя; чи то з Петербургу наші постійні «консули» — Ол. Лотоцький чи покійний уже П. Стебницький; чи то з Москви, де видавався «Украинская Жизнь», — небіщик Хвостів, або її редактори також уже небіщики Ол. Салікоєвський та С. Петлюра; чи то з якого міста на Україні хто з наших визначних громадян; як-то скажемо з Чернігова покійний І. Шраг, чи з Полтави Павло Чижевський.

А прославлені «понеділки» у Пана? Протягом років збираєся там цвіт нашої інтелігенції — визначні політики, громадські діячі, письменники, поети, журналісти, артисти, а разом з тим бувала там і молодь. Згадую, яке вражіння на мене зробила така бесіда, коли я молодим студентом на початку XX ст. вперше туди потрапив, а пізніше став постійним їх гостем.

Там провадилася легка і жвава розмова, що їй нераз перед вів сам господар. Тематі були чи які події та питання з нашого політичного та громадського життя, чи новий твір видатний літературний, чи вистава в театрі, чи вражіння самого «Пана» або якогось з гостей з подорожі по інших центрах або на село. Постійно бували там брати Тобілевичі, коли Садовський чи Саксаганський під той час знаходилися в Києві; і тоді звичайно вони ставали центром вечериць і задавали їм тон. Пам'ять зберігла певно кожному приємну згадку про поєні життя і дотепу оповідання славетних корифеїв нашої сцени. Скромна

вечеря, чарка «полинівки», іноді щось смашне з Перешорів, як ото мамалига з бриндзою та шкварками, шклянка червоного вина, додавали ще більше теплоти тим зібранням. Веселий анекдот, дотепне слово, часом рідна пісня докінчували вечір.

Для молоді нашої та й для старшого громадянства київського ці зібрання що-тижневі в гостинній господі Чикаленкової мали не аби-яке значіння. Определити їх вагу в громадянському житті тодішнього Києва, мені здається, можна одним словом: «понеділки» — політично-культурний салон.

Хто пам'ятає, як і з чого складалося тоді наше життя, той знає, яку ролю відігравав в ньому цей «салон», що об'єднував коло себе старших і молодших представників нашої інтелігенції; він часто чимало важив у виробленні поглядів на певну справу, певної думки. Його вплив поширювався далеко за межі Києва через тих громадян з провінціальних міст, що приїжджаючи до столиці звичайно до нього вчашали...

І от по смерті «Пана» у Празі збіг обставин хотів, щоб коло домовини того, чия хата буга спраєжнім осередком для всіх закутків України, зібралися представники нашої еміграції з різних країн — крім Чехословаччини, тут були люде з Польщі, Румунії, Франції, Болгарії та Югославії, делегати громад, що з'їхалися на еміграційну конференцію.

Живий об'єднував він людей, — зібралися вони й коло його, мертвого,

Наш обов'язок не тільки вшанувати пам'ять Євгена Чикаленка, але й зберігти її потомним поколінням...

Щоб досягти цього, перш за все, на мою думку, треба скласти бібліографію його творів; зібрати до купи все надруковане, а далі і все написане; вияснити, що з того можна надрукувати вже тепер.

Його спогади і щоденник уявляють цінний матеріял до історії. По-за ними особливої ваги я надаю зібранню і виданню його листів, — це бажано і з погляду історичного, і з погляду літературного.

Франція втратила недавно свого національного героя, і смерть маршала Фоша викликала появу на світ цілої низки книжок про нього; з них де-які передають розмови з покійним маршалом.

От у мене перед очима лежить одна з таких книжок: «Commendant Bugnet. En écoutant le maréchal Foch.»

І треба сказати, що цей платонівський метод дуже багато дає для справжнього зрозуміння світогляду і постаті небіжчика. Разом з його книжками прославленими, отими «Les principes de la guerre» та «La conduite de la guerre» ці «розмови» справді в додаток до них творять живий образ великого француза.

На мою думку, слід застосувати і нам цей метод. Особливо придався б він, коли річ йде про таку людину, як Євген Чикаленко. Кожен з нас зберігає в пам'яті не одного його метке й дотепне слово; рідко було знайти співбесідника цікавішого, гострішого і дотепнішого і виразні-

шого. Іноді в одній фразі, в одній короткій репліці, в одній недовгій розмові — весь Чикаленко.

І ті, що ділили з ним останні часи його життя, розмовляли з ним довгими зімовими вечорами, що відвідували його в шпиталі, коли він був уже на смертельній дорозі, добре б зробили, коли зібрали б до купи «розмови» «Пана.» Хтось з ближчих друзів покійного, хто добре його знав, повинен був би впорядкувати зібраний матеріял, перевірити його та видати.

І тоді разом з писаннями покійного, його споминами, шоденником, листами ці «розмови» допоможуть зберігти для нащадків живий образ живої людини — Євгена Чикаленка.

Відходять — один по одному — туди, звідки нема вороття, стара гвардія. Стара гвардія, що вмірає, але не здається...

Кому передати варту?

Нашій молоді!

Нехай же нова зміна готується перейняти варту від тих, що відходять і чия черга ще відійти, перейняти її і додержати до рідного краю.

А разом з нею і гасло:

Україна по-над усе.

Коли б ми були сьогодні на нашій вільній землі, незалежна українська держава, я глибоко в тім певен, вшанувала б пам'ять визначної людини, господаря, мецената, літератора, великого патріота і громадянина достойним способом.

Найкраще, придалася б на вшанування пам'яті світлої виборного сина рідної землі ота стара латинська формула, що її вживав давній Рим на ознаку найвищої пошани для тих, хто віддав великі прислуги республіці:

«Євген Чикаленко добре заслужився перед отчизною.»

Вячеслав Прокопович.

До характеристики Є. Чикаленка.

Занадто близько од нас Є. Чикаленко і занадто великою є його постать, щоб можна було його вже тепер оцінити, щоб можна було над свіжою могилою дати його повнішу і докладнішу характеристику. Його фігура не укладається ні в одну з тих категорій і класифікацій, які вживало наше сучасне, рівняючи розвинене і диференційоване, національне життя. Одно є не до заперечення що-до характеристикних рис тої

великої індивідуальності, яка оце одійшла. Він був одним з небагатьох українських меценатів. Занадто це відома річ, щоб на ній треба було довше спинятися. Але хіба він був тільки ним одним? Він мав репутацію одного з найкращих знавців мови. Останньою ділянкою тої національної роботи, яку він провадив, це була робота над українською науковою термінологією, як голови термінологічної комісії при Українській Господарській Академії в Подєбрадах. Але чи можна його уважати тільки філологом? Його популярні праці в галузі української сільсько-господарської літератури, славні «Розмови про сільське хазяйство» для свого часу були епохальною подією. Але чи можна його через те віднести до агрономів? Він не був журналістом, хоч був не тільки видавцем, але й з значній мірі фактичним редактором «Ради», хоч знаємо цілу низку його публіцистичних виступів. Не виступав він ніколи на почі красного письменства і літературної критики, але разом з тим, чи можна буде писати історію нашої літератури останніх десятиліть, чи можна буде вияснити генезу і напрям творчости цілої низки наших письменників і поетів, не вияснивши тої ролі, яку мав тут Є. Чикаленко. Він відігравав одну з чільніших ролей в ТУП-і. Навіть в останнє десятиліття, коли він усувався від участі в політичному житті, мабуть ні один з важніших політичних актів не відбувся без участі, поради і консультації Є. Чикаленка, до нього зверталися наші політичні діячі найрізніших напрямів, багато разів до того вдавалися з проханням у йти до складу уряду. Але чи можна його уважати політиком?

Пробуючи дати характеристику Є. Чикаленка, не можна виходити ні з одного з сучасних поділів і класифікацій. Він — один з найчільніших представників тої епохи українського відродження, коли не було ще диференційоване життя. Він — один з найвидатніших представників періоду оповитого своєрідним романтизмом — належав до людей, для яких підход до національної справи і визначення в ній своєї ділянки значно ріжнилися від теперішнього. Яскравий і сильний характер з сильно розвиненим волевим моментом на тлі пануючої безхарактерности, він виявив свій вплив у всіх галузях національного життя. Він є епоха; для певних років, коли не десятиліть, він був тою центральною фігурою, в якій втілювався весь український національний рух. І не можна підібрати для нього иншої характеристики, як лише сказати, що він був Є. Чикаленко.

Для життя таких сильних і яскравих індивідуальностей, до яких належав покійний, коли їм доводиться працювати на такому невдячному і нерозробленому ґрунті, як український, неминучими складовими елементами є моменти трагічности. Цією трагічністю перейнято життя Є. Чикаленка, особливо, в останні роки. Не перерахувати тих національних підприємств, тих національних справ, в яких брав участь за свого життя Є. Чикаленко. А при наших умовах це означає, що не перерахувати тих підприємств і справ, які не вдавалися і руйнувалися, не зважаючи на витрачені сили й енергію, че ез аморфність і некультурність народніх мас, невтризальність і незідповідність тих людей, що їх прозацили, в наслідок поліційних умов російського режиму

царських часів. Догелося йому пережити гоєну руїну українського національного життя на початку війни, розбиток якого був спинений одним розчерком пера російської військової егади. Довелось пережити всі перепетії нашої революції з їх ухиєнням і збоченнями, які показували, що реалізація укоханої мрії, справи української державности, відсувається в незнане майбутнє. Догелося піднести на свої плечі важкий тягар довгих років емігрантського життя.

В зв'язку з цим останній рік перед смертю особливо зріс у нього природній скептицизм і що-де людей і що-де наших ближчих перспектив. А про те поєднувався цей скептицизм з своєрідним, властивим йому мабуць одному, способом, підвищеним почуттям «песього обов'язку» (цей франківський вираз він часто уживав) служити українській нації, глибоким інтересом до всіх прояєів нашого національного і політичного життя, з шуканням тих молодих сил, які б могли внести щось нове, свіже, сильне в скарбницю національної культури. Мабуць ніхто з старших членів української коїонії в Подєбрадах не піддержував таких жвавих зв'язків з молодю як покійний. Колосальні запаси життєвої енергії у Є. Чикаленка не вичерпалися до останньої хвилини. Хоч говорив він про близькість смерти, але ще в останніх днях будував плани тої роботи, які він ще мусить виконати.

Смерть Є. Чикаленка накладає на нас обов'язки. Накладає обов'язки оцінити, підрахувати і вияснити ролю і значіння роботи Є. Чикаленка у всіх галузях національного життя. Накладає обов'язки встановити той зв'язок, ту традицію, які ідуть через Є. Чикаленка від діячів старшої генерації, од Смоленського і Драгоманова, до ншого сучасного життя. Цю працю мусимо виконати ми, діячі на полі української культури і науки на еміграції, бо ми розуміємо значіння традиції в національній культурі, бо ця робота не може бути виконаною на совітській Україні, з її гаслами творення української проєтарської культури без вчорашнього дня.

Поширені серед нас скарги, що ми не маємо великих людей. Чи не більше правильним є твердження, що малокультурні нації не можуть мати великий людей? Треба певної степені культурности для того, щоб нація могла виділити у своїх великих індивідуальностей вічне і велике від того тлінного і проминаючого, що є у кожної людини. Є. Чикаленко був великою людиною. Але нашим обов'язком перед його пам'ятю є виявити і показати цю велич і передати її майбутнім поколінням.

В. Садовський.

« П а н ».

(Український «будитель» Є. Х. Чикаленко).
(Нар. р. 1861, 9. XII, помер 1929, 21. VI).

Постать Євгена Харламповича Чикаленка буга одною з центральних у Київі ще з передреволюційного (1905 р.) періоду. В цій добі не можна було знайти людини, свідомої своєї національної при-

належності, або тільки співчуваючої українській ідеї, котра б принаймні з оповідань не знала Євгена Харламповича. Ті ж, хто жив у Києві або сюди наїздив, маючи в числі інших завдань тако ж і бажання чітко потребу підсилити свій національний дух, — здебільшого знали його й особисто. Знатимуть його й багато поколінь наступних, бо ж його роля у відродженні України була настільки велика, що жаден історик зазначеної доби не зможе не зазначити її вельми докладно. Крім того, і сам Євген Харлампович дуже спричинився до того, щоб забезпечити собі релятивне безсмертя в майбутній Україні, полишивши нащадкам надзвичайної цікавості й літописної об'єктивності спогади та величезний щоденник, котрого ще не опубліковано в часі, як пишуться ці рядки.

З тих спогадів та щоденника всамперед буде відомо чималий шматок неоцінимої діяльності Чикаленкової, але ж і по-за тим уже й тепер писано про нього, за життя, стільки позитивного, і майже виключно позитивного, що його виняткова особа уже сливе цілковито вирізблена для історії. І, коли я нині берусь за перо, то огортає сумнів, — чи поведеться мені написати хочаб щось, що б могло доповнити вже закінчений його портрет. Та ж, з одного боку — не можу я обминути в своїх згадках про життєвих попутників — людини, котру я так люблю й котрій безмірно вдячний, як одному із своїх учителів на «громадській роботі», а — з другого, — знаючи його ближче, сподіваюсь, що де-які «мазки» в Чикаленковому портреті все ж таки не підкреслено так виразно, як те повинно бути. *)

*) Ще в Києві, а потім в одному з листів на початку еміграції, покійний Є. Х. Чикаленко висловлював мені своє бажання: — «Конче напишіть спогади про осіб, що працювали з ними на народній ниві». На мою відмову, мовляв — мені ще на те буде час, — відказував: «Ліпше почекати поїзду на станції годину, як спізнитись на одну хвилину. Напишіть, а друкувати можна й потім.» Я не міг не послухати «Панової» ради. Коли ж «Пан» довідався, що й про нього вже написано розділ, рішуче вимагав прочитати. — «Хочу чути свій некролог!» А, прочитавши, попрохав: — «Подаруйте мені цей етюд. Маю обіцянку, що друкуватимуть мій щоденник, і хочу, щоб замість передмови й біографії подали там Вашу згадку». Я радо погодився. — «Тільки дозвольте, я виправлю де-які фактичні недогляди».

Після того минуло 3 роки. За цей час на «Пана» почали сипатись, як на біблійного Іова, один за одним важкі удари: хвороби, тяжкі операції, довга неміч дружини, її страшна смерть, трагічна смерть улюбленого сина Петруся, знов операції (здається, загалом 13 розрізів живота протягом 7-х років!), нарешті — трагічна звістка між двома останніми операціями про арешт другого, найменшого сина. І, от, коли «Пан» лежав уже на смертельному ліжку, він сказав мені: — «Зробіть мені ласку: як помру, дайте до друку той Ваш про мене етюд, що Ви мені подарували для передмови в щоденнику». За тиждень перед смертю «Пан» переслав мені рукопис. В ньому було зроблено кілька незначних поправок, тай то переважно стилістичних. Де-що було вичеркнено.

Виконуючи останню волю Є. Х-ча, подаю цей нарис, гадаючи, що після цих пояснень, читач зрозуміє де-які уступи, котрі тяжко було б зрозуміти, не знаючи, що дана стаття — є уривок з більшої книги, розділи якої пов'язано між собою в різних місцях. Щоб повністю отримати волю дорогого Небіжчика, не додаю тут нових даних про його життя за останні три роки, а ні цитат з його великої кореспонденції.

В. К о р о л і в - С т а р и й.

В Чикаленкових мемуарах є одна дуже цінна (хоча, може, й не зовсім приємна) риса для тих, про кого він згадує: він говорить про своїх сучасників, не затаючи не тільки їхньої найменшої заслуги перед рідним краєм, але ж і не поминаючи їхніх негативних властивостей чи негативних вчинків. Одже така максимальна об'єктивність й правдива щирість, за котру він вже за життя придбав собі чимало коли не ворогів, то принаймні уражених приятелів, не могла сприяти тому, щоб про себе самого автор міг сказати все, що міг і що варто знати поколінням наступним про цю гюдину, котра була «без копії» в нашій добі й, боюсь, що «без копії» лишиться в майбутньому. Сам Чикаленко був цілком свідомий ефекта, який зроблять його мемуари. В одному з своїх численних до мене листів він пише з цього приводу так: ...«Як одержу (з України) початок (спогадів), то зможу тут (на еміграції) видрукувати з 1861 до 1906 р. А що писане з 1906-го, те вже друкуватимуть після моєї смерті, бо, як би надрукувати й це, то тоді довелось б ховатися десь в Африці, бо в Америці знайшли б мене «приятелі», як Грушевський, Винниченко та інші, про яких я писав «по долгу безпристрастного бытописателя», якими їх знав» (з листа 15.III. 1922). В іншому листі він знову говорить про це, пишучи: «...Взагалі вітайте всіх приятелів, як що «таковие» є. Правда, коли надрукуються мої спомини, тоді вже їх поменшає» (23. I. 1923). Ще в іншому листі так само ж гадає й про свою журналістичну працю в галицькій пресі. «...Галичане очевидно незадоволені моїми статтями (Про укр. літ. мову), що друкуються («через час по столовій ложці») в «Укр. Голосі». А коли видрукується остання, то й зовсім розсердяться. Але бачить Бог, що я пишу для «загального добра», а не для сварки». А тим часом «Пан» часто казав: «Не по джентльменському роблять ті, хто друкують свої спомини аж по смерті, сховавшись у труну».

Так само щиро і одверто Чикаленко поведився і в житті. Але ж, будучи об'єктивний до інших, до себе самого він був аж надто суворим. Тому то в його спогадах і є одна велика хиба, котру не можна замовчати, бо вона саме й притушковує власний авторів образ. З-за ради своєї безсторонності Чикаленко намагався як найскормніше схарактеризувати себе самого, силкувався свою особу у власній автобіографії заховати як найдалі в затінок. Магюючи добу «мазепинської інтриги», він пробує себе самого, що був фактично осередком тієї інтриги й одним з найфанатичніших «мазепинців», як тоді говорили наші вороги, сховати як найдалі від читачевого ока. Хоча знов таки, саме тієї своєї ролі він був цілком свідомий, що мимохить і зазначає в одному з своїх листів. Пишучи мені про те, що його кличуть повертати з еміграції на Україну, він додає: «Я підожду вже, поки Польша з Москвою (лівою чи правою) не заключать Андрусівський договір. А коли Київ впаде московській стороні, то й зовсім не поїду, бо большевики розстріляють за контрреволюцію, як хотіли розстріляти Левка (сина, В. К.) а чорносотенці — за сепаратизм, бо денікинська «Государств. охрана» сказала Ю. М-ні (дружині Чикаленковій, В. К.) те саме, що Левкові сказав один чорносотенець в 17-му році: «если-бы не было старого Антоновича,

Грушевського и Чикаленка, то не было бы и сепаратизма украинского» (з листа 17. VI. 1920).

Ото ж і кортить мені доповнити хочаб частинно літературу про Чикаленка, освітивши де-які приховані в автобіографії риси його вдачі, гадаючи, що нашим наступцям слід знати як найповніше наших заслужених людей. А особливо таке шляхетне ім'я мужа енергії, упертості, завзяттю та мудрому поступованню котрого завдячує так багато важливих здобутків відродження нашої культури й державности, а почасти — і сама ініціатива цього новітнього відродження.

Було це напровесні року 1906-го.

Просидівши сто день за ґратами в Полтаві «за будування Мало-Перещепинської республіки, на Константиноградщині» я, зрештою, вирвався на волю й опинився у Києві.

Всі спроби знайти якусь посаду чи працю регулярно терпіли фіаско. Я тинявся безробітний зранку до вечора, але — без наслідків. Купував на останні «Раду» й годинами просиджував у Золотовротському гайку, дивлячись на історичний, потім увіковічений Грицьком Чупринкою будинок «на Великій на Подвальній», як з нього й до нього сунули люде, пристати до гуртку яких мені дуже кортіло. Я знав у обличчя багатьох з тих, що потім таки стали моїми товаришами й по праці в «Раді», й взагалі — на українській ниві. Однак тоді між ними ще не було моїх знайомих. І тільки, коли я нагодою зазнайомився з поетом Олексою Коваленком, стару матусю якого лікував мій швагер, то через нього довідався прізвища багатьох з осіб, що входили й виходили з «будинку номер шостий», де містилась редакція «Ради». Тоді ж показали мені й видавця газети Євгена Харламповича, котрого більшість звала одним словом «пан».

Та назва — «пан» прикладалася до Чикаленка цілком поважно й без найменшої тіни жарту чи — тим паче — якоїсь іронії. Не була це й конспиративна «кличка». Певніш всього, що для всієї тієї інтелігентної голоти, котра мала працю в «Раді», Євген Харлампович, — така заможна людина й великоземельний дідич, — цілком натурально й не міг бути чимсь иншим в соціальному опріделенні, як пан. Одже та назва була настільки поширена, що здебільшого заступала Чикаленкові його власне прізвище. Пригадую, наприклад, що колись я та ще де-хто з співробітників газети поїхали вкупі з «паном» відвідати в Боярці редактора «Ради» — Ф. П. Матушевського. Одже синок Федора Павловича, Чикаленків хрещеник, побачивши хрещеного батька, почав радісно гукати:

— Хрещений пан приїхав! Приїхав хрещений пан!..

Але ж треба було такого «жарту природи»: та назва була цілком невідповідною вдачі Євгена Харламповича! Бо ж, коли говорити по ширості, то в «панові» таки рішуче нічого не було «панського». Навпаки — був це наскрізь чоловік селянської натури, котрий повно відбивав у своїй особі конденсовану душу українського селянина. І статурою, й ходом, й рухами, і звичаями, й смаками, і способом думання та розмови, навіть інтересами — це був правдивий наш селянин, що мав не тільки

природжений розум, хист та життєвий такт, але ж і широку освіту та інтелектуальне виховання. Одже, мабуть можна коротко сказати, що це був ідеальний образ нашого «дядька-господаря», образ, до якого він повинен наблизитись когось, аж в далекій будучині.

Білий чесучовий сак, біла «панама», фасоном близька до селянського бриля, з-під якої блищали уважні, проймаючі очі, кремOVA чесучова м'яка сорочка, замість краватки пов'язана те ж кремOвим шнурочком, на кінцях якого теліпались два шовкових помпончики, — таке перше вражіння лишилось у мене од Чикаленкового портрета. Але ж вражіння те було міцне, і тому потім, здибуючи Є. Х. по різних місцях, де публічно з'являлись українці — на вечірках, в театрі, зібраннях «Просвіти», — я впізнавав його відразу. Так що, перше, ніж мені пощастило з ним зазнайомитись, я досконально знав навіть розполог численних бородавок на його обличчі, докладно помітив, що він ходить в довгих чоботях, а не в ботах або черевиках, хоча й «штани на випуск», звернув увагу й на його селянську палицю-ціпок. Тако ж потім довідався я й про те, що, коли «пан» вступає в хату, то становить свій ціпок у куток, попереду настромивши на паличку свого бриля, як це раз-у-раз роблять наші селяне.

Нарешті, трапилась і нагода зазнайомитись. Деяк коли це було, — не пригадаю. Пам'ятаю тільки, що «пан» промовив до мене дуже ласкаво, похвалив якусь мою брошюрку й сказав:

— Може б ви щось написали до «Ради».

Нема чого підкреслювати, що я з радістю вчепився за ті слова. Дуже довго «сочиняв» оповідання, ще довше його переписував, але ж воно ...не побачило світа, чому? — про це я побіжно згадаю в іншому місці. Зрозуміло, що «піймавши раз облизня», я дивився «на будинок номер шостий» — знову тільки здалека. Але ж, мабуть через рік, коли вже я мав чиматі знайомості по-між київськими українцями, головне, через «Просвіту», — мене було запрошено до «Ради» просто на секретаря. З того часу й до сьогодні мої стосунки з Євгеном Харламповичем не переривались і... не псувались, аж до дня його смерті. Правда, це залежало не так од мене, як од нього, бо він взагалі не був охочий сваритись з ким будь, а, говорючи, хочаб і колочу правду ввічі, раз-у-раз умів це зробити в такий тактовний спосіб, що «вчитаний ним», часом ковтав пугульки, й не відчуваючи дуже гостро її гіркого смаку. Тим більше, що та пугулька здебільшого була, справді, лічлива й дуже часто досягала свого призначення...

Ото ж ми раз-у-раз здибувались особисто, або ж безперестанно листувались, особливо в добі перебування «на ріках Вавилонських».

Загальне вражіння, що робив «пан» — здається, на всіх без винятку людей, котрі його знали, — було всамперед вражіння солідності, статечності. Вже по тому, як він вітався з вами при першій зустрічі, як уважно й докладно рентгенізував нового знайомого своїми блискучими, вдумливими очима, що немов би вас гіпнолізували, гостро проймаючи наскрізь поглядом, — ви бачили, що перед вами — людина поважна, котра знає, що робить і що має чинити. В тій першій зустрічі була гречність виховання, але ж цілком бракувало «панської галантності»

від котрої віє нещирістю, не було й натяку на оте шаблоново солодке московське — «очень пріятно познакоMITься!» — котре говорилось більшістю «панів» з тим, щоб при повороті до другої особи в тім жє мєніт забути про того, кому було сказано ці ласкаві слова. Однак при знайомості з Євгєном Харламповичєм ви самі бачили, що цей чоловік правдиво вами цікавиться, немов би хоче з вашого вигляду враз зробити вам належну оцінку, і, очевидно, вже вас не забудє. Це ще більше підкрєслювалось певним сєлянським звичаєм, не популярним в «панському» товаристві, а саме тим, що Чикаленко перепитував ваше прізвище, щоб почути його цілком виразно й, очевидно, запам'ятати, а потім відразу починав вас інтерв'ювати відносно вашої біографії, а — головне — генеалогії. Взагалі було ясно, що цей чоловік має величезну цікавість до всього, що є дозкола й з чим довелось йому сліткатись. Це була та господарська риса, що характерна для нашого сєлянина: він цікавиться кожною річчю, котру близько побачив чи вчув, примірює, який може бути з неї ужиток і, тільки переконавшись, що та річ — безвартісна, перестає на неї зважати, не приховуючи далі свого до неї незаінтересовання. А понеже тут йде мова переважно про людеї українських, то й зрозуміло, що «пан» вельми цікавився кожною новою особою, наперед примірюючи, чи буде з неї й яке саме пуття в нашому національному бюджеті.

То ж не було чо дивувати, що Чикаленко знав силу силенну людеї. Знав, не тільки їхні прізвища та як вони виглядають на зєрх, але ж майже про кожне наймення, що при ньому називалось, міг подати інформації що-до походження, роду, місця перебування, чинности, вдачі, властивостей і т. д.

Само собою зрозуміло, що його відомості торкались обмеженого кола людеї. Вони стосувались переважно, аж майже виключно тих, хто були українцями, чи то — нахильними до української справи, чи принаймні могли стати українцями, або ж тих, що в той чи инший спосіб робили опір українському руху. Про останніх він знав так само добре, — «чим вони дихають», як і про перших. Инакше й не могло бути при його сільсько-господарських засадах: тішучись з урожаєм, необхідно брати на увагу та передбачати можливості небезпеки! Коротше кажучи, господарь мусить знати однаково докладно і корисних в господарстві звірят, і — шкідників.

Людеї малознайомих Євгєн Харлампович переважно розпитував, або слухав. При них він говорив мало, а коли й говориє, то — здебільшого жартом та переважно рєчі, котрі багатьом старим знайомим та приятелям були вже відомі.

Колись хтось з співробітників «Ради» звернув на це мою увагу, ніби тим закидаючи «панові», що він часто повторюєтсьє. Потім я спробував пропилньувати, чи робить він так через забудькуватість чи з замилування до щастливого «mot», котрих він раз-у-раз мав великий готовий запас. І я переконався, що ні того, ні другого мотиву не було: пам'ять він мав ідеальну, а дотєпів — запас невичєрпаний. Одже, був це «манєвр», «хід», котрий давав «панові» найзручнішу можливість, не сказавши нічоє, або ж говорючи тає, що багатьом відомо, підтриму-

вати жваву й веселу розмову й видобувати від співрозмовника бажані інформації. Підмітивши в ньому цю рису та беручи на увагу дивовижну «панову» обачність, про що мова буде далі, я не раз називав його й у вічі «найхитрішим з хитрих» українців... Але ж помічаю, що вище я написав «бажані інформації»; це — помилка в слові: треба сказати — «потрібні», бо, справді, «пан» дивився, як на свою органічну потребу бути *au courant* всього, найдрібнішого, що мало хоч яке-будь позитивне чи негативне відношення до української справи.

З його спогадів цілком ясно видко кожному, що та «українська справа» була для нього одинокою й повною стихією: все ж, що було доквола неї, чи по-за нею, служило йому лише для порівняння з українськими з'язищами. А з тих порівнянь він знаменито витягував практичні консеқвенції та гороскопи й пристосовував висновки до нашої справи.

Згадуючи багатьох активних діячів нашої доби, доводиться вживати як найбільш відповідного терміну для їхньої характеристики, — «фанатики національної ідеї». Таким і були Б. Грінченко, П. Стебницький, М. Лисенко, М. Старицький, В. Петрушевський й чимала сила всіх тих, чий наймення по заслугі записано сяючими літерами в новітній історії українського руху. Про Чикаленка так сказати — замало, до нього б треба було ще додати епітет, дуже влучно утворений чехами — «будитель». Справді, він був фанатичним українським будителем оспалих і тих, що ще не прокинулись. А будив він ріжно, відповідно до індивідуальної вдачі того, хто дрімав: одних — тихим і ласкавим словом, інших — довгим переконуванням, ще на інших гримав, ще інших лоскотав під носом «кредитним білетом» російської державної скарбниці. Але ж всамперед він ніколи не давав задрімати самому собі, часто виязляючи в тім «самобудженні» просто справжнє факирство. Те факирство кидалось у вічі навіть і тим, хто стояв до нього помітно далі, ніж я: хто цікавився цією видатною постаттю в далеко меншій за мене мірі.

Хто, наприклад, не звертав уваги на його одяг? Тяжко сказати, хто його бачив у чомусь нозому? — Позеленілий від часу, з витертим коміром кожух, з доброго, «хазяйського» матеріялу, але ж свідок кількох епох! В урочистих випадках — зеленкуватими й рудоватими барвами відблискуючий сурдут, до-історичного крою. В'язана сіра вовняна куцинка, котру рік за роком бачили на ньому всі ті велечисленні гості з Російської й Австрійської України, що відвідували його історичні «понеділки», в його — зовсім непарадному, — але ж такому милому домку на Маріїнсько Благовіщенській, 56. А хто не пам'ятає згаданого вище чесучового сака, що за кільки років перед моєю з ним знайомістю, був увіковічений артистом Фотієм Красицьким на великому «пановому» портреті?...

Все це було в порядку, чисте й справне, але ж — поістині — музейне!...

Однак не всі ті, що бачили згадані тут історичні частини «панових» туалетів, знали, наприклад, легенду про сурдут, що його було «перелицьовано» аж двічі: раз його вивернуто сподом нагору, а потім, коли

й слід надто постарів. «пан» звелів його перевернути ще раз «на лице» — бо ж сукно було ціле й викидати його було шкода. А тут кортить ще й додати, чому те сукно лишалось цілим, щастіє переходючи з епохи в епоху. «Пан» дуже обережно поводився зо всіма своїми річима знов таки, як справжній селянин-господарь. Ось приклад.

Колись, ночуючи в мене, він умазав одяг в крейду. Я взяв шітку й хотів був його почистити.

— Е, ні! — хутко відступився «пан». — Не треба, я обтрушу!

— Та ж шіткою буде ліше! — умовляв я.

— Ні! Від шітки витирається ворса. Одежу треба чистити гише вінничком, щоб позбивати самий порошок, бо тоді вона не псується.

Я смівся.

— Не смійтесь, а подивіться, — говорив він далі. — Оці штани — бачите, які добрячі! — я купив ще у Виборзі на самому початку війни, ношу їх раз-у-раз та й ще носитиму, бо не псував їх без потреби.

Розмова та була в р. 1926-му, тоб-то принаймні по 12-х роках після купівлі виборзьких штанів...

Ось ще приклад. «Пан» сам якось мені говорив, що він ніколи не їздив в Росії (про закордон нема вже чого й говорити!) у класних вагонах: тільки третьою класою.

Далі: він ніколи не палив доброго (тоб-то дорогого) тютюну чи готових цигарок, а завжди напихав сам тутки дешебенським тютюнцем. Їв незмінно найпростішу їжу, але ж таку, котра буга найбільш звичайною для наших селян. Оселедець, картопля, тараня, сало — особливо — сало!, — це були його найулюбленіші, по-за борщем та кашею, — страви. Як він вболівав, будучи догго хворий на шлунок, що йому не можна споживати са-а, і, як він радів уже на еміграції, коли його поперше щасливо оперували, що знов може тримати свою улюблену, «натуральну нашому чоловікові діету». Живши в Подєбрадах, він що-дня вечеряв великим оселедцем, — дома у нас званім «кобилюю» чи «ратником», — що коштував на наші гроші 6 копійок, а на Україні купувався за 3!

Я не знаю випадку, коли б «пан» бував у опері чи в іншому московському театрі, на всяких концертах московських. Коли ж його одного разу умовляли піти в московську драму, — він відповів, що пішов би туди не инакше, як з бомбою в руках. Але ж в українському «пан» напевне бачив усі п'єси нашого репертуару, відвідував усякі концерти, відчити, зібрання, однак... надаремно було його шукати в першому ряді стільців.

Щоб не збивати занадто швидко підошов, «пан» на швейцарський спосіб підбивав під них смужечками шкіру, яку легко можна було замінити, коли вона стиралась.

Та хіба можна пригадати всякі його «винаходи», що стреміли до одного: жити як найдешевше?!

І все це робив той «пан», що сам себе справедливо зве не тільки великоземельним дідичем, але й «феодалом». Все це робила людина, котра могла собі дозволити всякі роскоші життя без небезпеки «профукати» свої величезні добра.

Аж ми, ближчі йому люде, часами дивувались і у вічі висловлювали те своє здивовання з його «крайньої ощадности», як говорилося з делікатности. Хоча тут же зазначу, що «пан», при звичаєний говорити людям у вічі правду, дуже легко зносив всяку одверту критику його особи й при всіх нагодах сам дозволяв говорити кому-будь ширу правду про себе.

Одже, на згаданий закид про надмірну «ощадність», «пан» відповів:

— Бо ж це все — не моє, а — громадське. Я тільки господарюю на ньому, й не маю права громадського добра розтринькувати.

Тим то, коли треба було грошей на громадські справи, «пан» покидав Київ та їхав в маєтки добувати гроші на ті справи. Скільки він їх так роздав, він і сам не міг би того ніколи підрахувати, як це широко й зазначає в своїх спогадах.

Однак, роздаючи залюбки, знов таки він роздавав по господарському, ощадно: де можна було дати 100, там вже не дав 101. Іноді давав свої гроші навіть при таких нагодах, коли б інші люде нашого товариства не дали б ні-защо. Пригадую випадок, про який я довідався зовсім несподівано. Один з українських інтелігентних працівників, що мав бистре перо, «звихнувся з шляху» й почав працювати у москалів та ще й в напрямку, аж надто несимпатичному. Його позиція по-між київським громадянством захиталась, були й гострі розмови, — й він вирішив за ліпше вибратись з Києва. А потім виявилось, що Євген Харлампозич дав йому «на дорогу» дуже значну, як на ті часи, суму, міркуючи: «щоб чоловік остаточно не збився з шляху та ще й не почав би своїм шкодити». Ощадний, розумний господарь ніколи не шкодує видатків на асекурацію. І справедливість вимагає сказати, що в цім випадку «пан» не помилився: особа, від якої він застрахував на той час українську справу, мала не тільки витривалість, щоб їй не шкодити, але ж потім ґрунтовно віддячила «пану», коли він опинився в скрутних обставинах на еміґрації. За це, при всій моїй особистій антипатії до тієї особи, я тут жалію її називати.

(Кінець далі).

В. Королів-Старий.

Є. Х. Чикаленко, як громадський діяч.

Всі, хто бачив Єзгена Харламповича Чикаленка на передодні його смерті, всі ті, кому доводилося подовгу сидіти коло ліжка Є. Х. в душному непривітному докої хірургичної лікарні, де скупчено було стільки людського страждання, знають, що Є. Х. помірав, зберігаючи всю повноту своїх духовних і розумових сил. Він всім цікавився, що торкалося України. Він все знав і умів надзвичайно цікаво реагувати своїм ясним тверезим розумом, своєю повною справжнього українського юмору вдачею на всі події, на всі прояви нашого сучасного життя.

І одначе він був вже протягом багатьох років людиною м и н у л о г о, людиною «до 1917 року.»

Дивно говорити так про чоловіка такого темпераменту і моральної енергії. Але ті, хто знають ролю Є. Х. до 1917 року, не можуть не погодитися з цими моїми словами.

До революції, до 1917 року, Є. Х. був безперечно найбільш активною, видатною і оригінальною постаттю серед українських діячів тої доби. В час революції і на вигнання Є. Х. займає теж дуже високе місце серед українського громадянства, але тепер це тільки почесний ветеран українського відродження, а не активний діяч, що стоїть в самому центрі подій, що веде за собою ціле свідоме громадянство.

Є. Х. Чикаленко мав коло себе добрих товаришів старшого і молодшого від нього віку. В добу між 1905-1917 р. р., себ-то в час, коли Є. Х. відіграв особливо велику ролю ще живі були діячі Старої Громади, але одні з них, як В. Б. Антонович вже доживали свої останні дні, другі, хоч ще багато працювали, як В. П. Науменко, як Х. К. Вовк, але вже пережили свою добу, почуваючи себе не завжди твердо серед нових більш рішуче націоналістично настроєних українських свідомих верств, не могли не порівнювати кристалево чистий характер руху в їх часи з тим більш різнородним по своїй якості елементом, який обов'язково приносила вулиця з часу, коли український рух став масовим. Могли діячі, ті, що виявили себе в праці навколо «Віка», навпаки саме входили в силу, саме розвинули найбільшу свою активність і працьовитість у всіх проявах українського національного життя. Але як не велика була їх роля в той час, найбільшого значіння досягнути вони саме після 1917 року і в історію вийдуть не тільки у зв'язку з передреволюційною добою, але і як основоположники української державности. Ще більше це можна сказати про революціонерів — «ерупістів», роля яких була скорше другорядна перед революцією і тільки потім відігравли вони таку велику ролю.

В час перед 1917 р., в час між першою та другою революціями, центральними посталями, найбільш видатними діячами часу були Є. Х. Чикаленко, М. С. Грушевський та І. Л. Шраг, поруч з ними треба назвати ще П. Я. Стебницького. Сам Є. Х. постає би безперечно Грушевського вище за себе, як великого ученого, організатора і темпераментного публіциста. Ніхто так не цінив Грушевського як Є. Х., що називав його майже геніальним, але ніхто не міг так ясно бачити всієї його хибних, таких трагічних пізніше, рис. Та Грушевський давав лозунги, кидав ідеї, науковою працею піднімав авторитет український, умів організувати журнал, видавництво, пайове товариство, але не мав того, що особливо було потрібним для даної доби: зібрати всі живі творчі сили українського руху, привабити їх до себе, об'єднати навколо тих самих ідей, які може найбільш яскраво висловлював в ту добу Грушевський. Це і було головним ділом Є. Х. Його два близькі друга — І. М. Шраг і П. Я. Стебницький, яких він і, — особливо, здається, останнього, — незвичайно цінив і любив, були високими інтелектуальними силами України. Шраг мав всі дані справжнього трибуна, був мудрим, твердим політиком, що знаходився цілком на своїй місці в

Державній Думі, що міг би, коли б не літа і коли б козача голова не так низко схилялася йому на могучі груди, відограти найпершу роль у час нашого відродження. Стебницький, діяч енциклопедичного типу, мав як ніхто всю підготовку і всі властивості видатного державного мужа. В їх обох, які в Грушезського, були якості, яких Є. Х. не мав і на які з усією скромністю своєю цілком не претендував. І це було йому не потрібним: він мав свою вдачу, свою постать, він був найбільш оригінальним з-поміж усіх своїх старших і молодших товаришів і, я переконаний, що властиво він був душею «Тула», знаменитого «Товариства Українських Поступовців», яке привело Україну до подій 1917 року і до проголошення «Української Народньої Республіки».

Всі ті діячі, за яких ми згадували, мали багато якостей, які не могли, як ми це бачимо, виявитися в ту добу, і за те часом їм бракувало того, що саме потребував той час. Великим трибуном, промовцем, що захоплює разом тисячі сердець, в той час можна було і не бути. І Є. Х. ним не був. Він сам оповідав мені з великим юмором, як опинився він в свій час в Галичині разом з С. О. Фремоєм і покійним Х. К. Вовком, як обставини примусили його нарешті одповісти на папки і красномовні промови галицьких політиків. Є. Х. одповів тільки одним еластиво реченням:

«Не дивуйте, панове, що ми такі не красномовні, але ми приїхали з тої країни, де на всіх язиках все мовчить.»

В той час ці слова виразно сказані, зробили дійсно більше враження, ніж довгі промови. Оплески були безконечні. Але в інших обставинах з цим лаконізмом політичний діяч керувати життям ніяк не міг би.

Не маючи, чи не виробивши в собі ораторських здібностей, Є. Х. разом з тим мав всі потрібні для того елементи: в розмовах, в тісному гурті, — його дотепи, його короткі, гострі фрази більш дігали, ніж речисті промови. І саме це було особливо потрібним для діяча його типу його доби. Він мав талан до поводження з людьми. В нього не було нічого робленого, нещирого, і це зараз же відчувалося. Він знав і розумів, як і з ким треба говорити і вмів одночасово привабити та зацікавити людину високо ослічену і найпростішого селянина. Не раз доводилося мені чути і бачити, як говорив Є. Х. до селян: це не було «народницьке» відношення, у якому відчувалося преклонення перед «меншим братом»; це не було інтелігентське підкреслене «пожимання рук» з навчаючими, агітуючими словами на додаток. Це не було і високомірне, трохи презирливе відношення пана до мужика. Він говорив до них простим словом, так само як селянин говорить до селянина. Він був серед них свій і вони його брали за свого, але всіх їх вражала мудра, ясна, проста думка Перешорівського пана. Селянин наш на слово у розум людини не повірить. Але він вірив своєму Панові, бо бачив, що той не тільки говорить, а таки й робить. Він бачив, що земля у нього родить ліпше, як у всіх інших; і новими методами господарства (збереження вохкості земної) Є. Х. підняв господарську культуру цілого Херсонського краю.

Вірив йому селянин і тоді, коли він давав йому поради соціального, так мовити, порядку, коли він радив їм, як вийти з біди, бо знов

такі, селянський розум показував йому, що цей пан за мужика дбає. Є. Х. був справжнім і вдалим соціальним експериментатором. Відомо, що поміщики не охоче віддавати селянам землю в аренду, бо вони цю землю псували, робили на довший час не гідною для культури. Відомо і те, як селяне гаряче добивалися цього права на аренду. Є. Х. пішов їм на зустріч, але, віддаючи землю в аренду, застерігав за собою право дати відповідні поради, яких арендатори мусіли по договору слухатися. В результаті і земля не псувалась, а селяне Перешорів з роками все більше і більше багатіли. Все це викликало не тільки позагу у селян, але й любов до цього пана, маєтки якого в найгірші хвилини ніколи не падали в огні аграрних розрухів, наче зачаровані якимись мудрим характерником.

Є. Х. був популярним серед своїх селян, але його знала і вся Україна, все культурніше селянство наше. Його незрівняні «Розмови про сільське хазяйство» перебороли всі труднощі, перебороли саму цензуру російську. Є. Х. після Шевченка був на Україні самим популярним автором. Його, книжечки розходились в сотках тисяч примірників. Завдяки їм підіймався культура вже не тільки Херсонщини, але й цілої України. На цих книжечках люде вчилися читати по своїйому, набірали смаку до української книжки взагалі.

«Пан», як його знали в Києві його співробітники, не даром придбав серед них це прізвище. Серед них, чистих інтелігентів, Є. Х. був майже самотнім «паном.» Але це був «пан», який мав в собі далеко більше мужичих рис, рис доброго українського селянина, ніж денационалізованого панства.

Коли в старіші часи, в ХІХ віці, в українському рухові домінували романтики-поміщики, коли вже тоді цей рух не був твердо зв'язаним з практичним життям, то тим більше це треба сказати про кінець ХІХ в., початок ХХ віку, коли його заповнили і інтелігенти — «разночинці», як говорили в Росії, філологи і літератори. Коли самі собі вони ще імпонували, то людам, що стояли поза тим вузьким колом свідомих українців, ці люди не завжди були переконуючими. Стороннім вони здавались якимись мрійниками.

Але коли здивували вони «Пана» з його твердим розумом, осяяним високим інтелектом, що, так мовити, кидався у вічі, то не раз такі люде говорили: «коли і Є. Х. не зневірився в справу, коли і він ходить коло цього діла, значить вона дійсно має реальну, ґрунтовну підставу».

Цим реалізмом перейнята вся його діяльність. Практично, як добрий господар, підходить він і до громадської справи. Слухаючи других, цікавлючись високими проблемами політики, він оджеж зупинив свою увагу на річах конкретних, ясних і тоді до цього діла притягав сили своїх товаришів старших і молодших. До того, не жаліючи засобів, давав свої гроші і вмів добувати їх і в других своїх приятелів та в першу чергу у знаменитого теж мецената В. Ф. Симиренка. Меценатство Є. Х. тісно зв'язане з усією його політичною діяльністю. В той час треба було мобілізувати кожную живу силу, притягнути кожного здібного

чоловіка до праці. Є.Х., як господар, мав справжні риси організатора. Тоді, як більшість українських інтелігентів, навіть, найкращих, найпрацьовитіших уміли тільки самі робити, не маючи здібностей засадити за цю працю інших, Є. Х. умів саме переконати других, втілити в них свою ідею, засадити їх за роботу. Так як і селяне, йому, тверезому і працьовитому чоловікові, і ці товариші його вірили.

Але старих сил було безконечно мало: треба було мобілізувати нові сили. Треба було публіцистів, літераторів, письменників. Треба було творити пресу, треба було піднести літературу і науку. Є. Х. шукає «талантів.» Кожній здібній людині він радіє. Він не тільки матеріально допомагає їй, але дає пораду, зробить критичні уваги, часом гострі, навіть образливі для автора, але корисні. Він утворює атмосферу, в якій люде можуть писати, бо й писати тоді українською мовою було не легко, тираж книжки слабкий, критики майже немає. Пише людина і їй здається, що на вітер. «Салон» Є. Х., сам він своїм підбадьорюванням, своїм приятним відношенням сотворив не для одного письменника атмосферу, сприятливу для творчости. Хто з них не був у Є. Х.? Винниченко в першій добі свого письменницького розвою знаходився під впливом Є. Х. У нього не раз читав свої вірші Олесь, яким так захоплювалися тоді в домі Чикаленків. М. Коцюбинський, В. Леонтович були близькими приятелями і друзями Є. Х., який умів цінити літературні таланти і якості кожного з них. І хто зна, чи знайдеться хоч один письменник тої доби, який би не був в тих чи інших відносинах з Є. Х. В політичному і культурному осередку, скрізь де він бував, він уперто і настирливо творив, організовував життя, гуртував людей навколо себе і навколо справи. В цьому сила і велике історичне значіння Є. Х. Чикаленка.

Коли прийшли великі події 1917 року, багато людей вірило, що Є. Х. тепер-то й має виконати нове і ще більше завдання. Але Є. Х. проти всіх сподіванок відійшов од справи, ухилився від всякої участі в політичному і державному житті доби революції.

Чому це сталося? Його не хотіли? Ні, всі старі співробітники кликали Є. Х. до співпраці в Центральній Раді. Почесне і навіть керуюче становище йому було забезпечено. В часи гетьманські йому не раз пропонували міністерські портфелі і головування в кабінеті міністрів. Більш того, були моменти, коли до його рук так легко могла датись гетьманська булава...

І кожного разу Є. Х. всі ці пропозиції категорично одкидав. Чому саме?

Хвороба відогравала зовсім другорядну ролю. Не думаю, щоб рішаюче значіння мала його скромність, за яку так добре згадав в чулому надгробному слові своєму ректор Іганицький. «Великий скромник» був занадто патріотом, щоб не зважитися взяти на себе державну справу, коли б до неї почував він у себе покликання. Є. Х. у найгірші часи реакції мав тверду віру в українську справу, він вірив у неї усім

своїм реальним ясним розумом. Але той самий реалізм вдачі, який і другим передавав віру в ту саму справу, став на перешкоді діяльності Є. Х. в час резолюції.

Без віри він не міг братися за справу, але його реалізм говорив йому, що молода державність наша ще не має фундаменту. Він зник боротися за найменші національні здобутки; величність того, що спало на нас в 1917-18 роках, його занепокоїла. Він розумів і говорив другим, особливо в 1917 р. до Різдва, що так і треба робити, як робили. Може й ми самі, діячі цих часів, розуміли, що не так легко закріпити те, що ми так легко створили, що має багато ще часу втекти і крові перелитись, поки все те стане цілковитою реальністю. Але це не зупиняло нас і, відчуваючи на собі страшну відповідальність, ми робили так, як нам здавалося найкращим. Є. Х. цього зробити психологічно не міг. Реаліст, людина іншої доби, Є. Х. залишався глядачем, але пристрасним, трагічним глядачем, котрий зживається з дієзими особами драми, котрий відчуває часом більше, ніж би хто з самих артистів.

Є. Х. охоплював де далі страшний невимовний песимізм і туга. Він не був в цьому одиноким. Кожний з нас переживав добу трагічного розчарування, хоч як ми всі собі не гогорили, що відразу державність прийти не може. Але рідко хто переживав це так, як Євген Харлампович.

Він скоро спостеріг в діючій драмі нові моменти, які його дуже зацікавили. І де дагі він знов, ідучи вперед від інших, листуючись з Україною, зустрічаючи безліч людей, занотовуючи все, що чув і бачив, приходив до нового настрою, до нової, знову знайденої непереможної віри в успіх української справи. Він зрозумів, що криваві події, сама наша державна катастрофа збудили український нарід, що твердими кроками йде він до повного усвідомлення, до перетворення з народа — етнографічної маси до свідомої себе нації.

І вже тепер, останні роки свого життя, Є. Х., цей страшний песиміст, знову всіх бадьорить, і в біді і в хворобах знаходить силу бути щасливим.

Це справді так: до останнього року страшних родинних нещасть, року тяжкої хвороби він зумів бути щасливим: «я щасливий, бо бачу, що те, що ми сіяли, зійшло, те, про що ми мріяли, здійснюється.» —

Фундамент під нашу державність підведено, це розумів, в це вірив, цим жив Євген Харлампович. І ні разу ніхто не чув од нього ламентаций на соціальні теми. Він наче забув, що його обібрали до нитки, що те добро, яким він так мудро розпоряджався, пішло прахом, але для нього дійсно нація була понад класами.

Але не дивлючись на весь свій нео-оптимізм, на знов здобуту віру, Євген Харлампович і в думці не мав повернутися до активного життя.

Знов, чому?

Думаємо ми, що Є. Х. органічно не міг цього зробити: він був занадто людиною своєї доби, він був занадто викинченою художньою постаттю, щоб йти на щось нове і розбивати ту цільність природи, яку дали йому природа і яку закінчило життя.

І не вперед, а назад став подивлятися Є. Х. і став він знаменитим

мемуаристом, автором безсмертних споминів, котрі дають йому самому, меценатові літератури, почесне місце в ряді найкращих імен.

І говорячи про минуле для молодих поколінь, він тим самим зробив велике діло для майбутнього, бо без традицій, без розуміння життя й діла найближчих до нас діячів, без розуміння наших батьків, ми самі ніколи не знайдемо справжнього шляху. Од споминів і постати Є. Х. віє цим безконечно милим минулим. Почувається подих тих си- зих здалека, зелених зблизька безконечних херсонських степів, де творилася завжди і твориться нині порода сильних, відважних, сміли- вих українських людей, повних юмора і разом з тим гарячого почуття, до яких належає в першу чергу сам Євген Харлампович Чикаленко.

І коли в невеличкому залі крематорія, серед близьких йому людей, під спів «Вічної пам'яті» тихо упливала від нашого зору його труна, щоб зникнути навіки, відчувалася глибоко трагедія прощання з цим минулим, з цим ясним образом незабутнього Євгена Харламповича.

І «вічна пам'ять», яку співають над всіма мерцями, набрала тут особливого свого змісту: доки існує наша література і культура, доки розвиватиметься наше національне і політичне життя, ім'я Євгена Чикаленка з сторінок історії українського народу зтертим не буде.

Олександр Шульгин.

Причинки до біографії Є. Чикаленка.

Видатна це була постать у рядах борців за визволення України, своєрідна вдача цього «будителя»; змалювати цю многогранну постать— не легка справа; отже кожна дрібненька навіть риса дуже придасться для майбутнього біографа; тому я й подаю тут ті дрібнички, які все-ж таки мають де-який інтерес.

Оригінальні і своєрідні бували його думки й міркування, своєрід- ний і розум той, сказав би я, селянський, од ріллі, здоровий, практич- ний; часто міркував він якимись парадоксами, завжди влучними і дотеп- ними. Не було такого скрутного становища, такої скомплікованої ситуації, з яких той здоровий розум не знайшов би практичного виходу.

Оцінка людей, орієнтація в подіях, були у нього завжди мудрі й практичні і рідко він помилявся в своїх передбаченнях.

Ось де-які дрібнички з моїх спогадів.

Року 1905, після тої першої революції в Росії, коли настала змога видавати українські часописи, у Є. Чикаленка раз-у-раз збиралися наради організаційного характеру. Завжди бували там члени видав- ництва «Вік»: С. Єфремов, В. Доманицький, Ф. Матушевський; бував іноді В. П. Науменко, В. Леонтович, М. Славінський, М. Синицький, іноді М. В. Лисенко та інші. Бував часто й я.

На одній з таких нарад комбінувалися преріжні можливості щодо тиражу й ціни газети (тоді «Громадської Думки»). Ніяких певних даних для тих міркувань не було; все то були гіпотези, у молодших — оптимистичні, у старих — песимістичні. Я більше нахилився до молодих, Є. Х. — до старих.

Молодші пропонували можливо більший тираж, щоб можна було поставити ціну якомога меншу.

Одні пропонували 10 тисяч примірників і ціну 3 копійки; були такі, що воліли 6 50.000 і ціну 2 копійки.

С. Єфремов з оливцем в руці обрахував усі ті можливості.

Тоді Є. Х. сказав.

— А обрахуйте скільки дефіциту буде, коли друкувати одну тисячу, а ціну покласти 5 копійок.

Пам'ятаю, що ця песимістична комбінація зробила прикре враження на більшість присутніх.

— Та невже ви думаєте, що на всю Україну не набереться більше тисячі передплатників? — спитав хтось із молодших.

— Думаю, що не набереться, — з гіркою усмішкою відрік Є. Х. Гарячих патріотів і «ширих» українців у нас багато, та біда в тому, що люблять вони Неньку Україну до глибини серця, але не до глибини кешені. Рахуйте, Сергію Олександровичу, на тисячу примірників, — менше розчарування буде.

Життя незабаром показало, як мудро й обережно передбачав Є. Х.: передплатників не набралось і пів тисячі, а дефіцит покривав не хто, як той таки «Пан» і В. Смирненко та В. Леонтович.

Коли від матеріяльних обрахунків перейшли до обмірковування плану самої газети, то В. П. Науменко сказав:

— Мене лякають не ті технічні і матеріяльні труднощі, а те, що в нас не вистачить сил на що-денну газету.

— Чому не вистачить? — знову запротестували молодші.

— В одному Києві скільки набереться здібних до писання в газеті. А провінція? Адже-ж у всякій громаді (Т.У.П.) напевно є письменник або й два.

— Хатне лихо скрізь є, — з добродушною усмішкою вставив М. В. Лисенко.

— А мене лякає не це, — озвався Є. Х. — Письменників у нас вистачить і для що-денної газети. Але чи знайдуться читачі?

І це була глибока життєва правда.

А коли Б. Грінченко висловив побоювання, що в селі газету будуть викурювати на цигарки, Є. Х. і на це знайшов добру відповідь:

— Нехай викурюють, аби перед тим прочитали. Інтелігенти не скурюють прочитаних газет, а пускають їх на ще гірший вжиток.

Колись до Є. Х. звернулись наші Р.У.П. (пізніше с.-д.) про грошеву допомогу на видання партійної газети. До Є.Х. ця братія ставилася подекуди з презирством як до «буржуя», але не могла не шанувати

його великої відданості національній справі. І зверталися вони до нього з таким тоном, ніби вони роблять честь йому, що просять грошей. Він це добре розумів і добродушно, а іноді ущипливо підсміювався з них.

— Де думаєте друкувати? — питав він.

— Попробуємо тут, нелегально, друкаренька є одна; а коли не вдасться або трудно буде, то перенесем у Львів, а сюди будемо перепачкувати.

— Краще переносить відразу, бо тут провалитесь и більше людей пропаде. А як думаєте назвати?

— «Вперед».

— Назвали б краще «Назад», — певніше було б.

— Ви жартуете собі, а ми за ділом прийшли.

— По гроші?

— Еге, ви вгадали.

— Не трудно вгадати. Багато треба?

— Сто карбованців.

Є. Х. задумався.

— Вагаєтесь, — питають його. — Жаль вам грошей?

— Вагаюся. А вас мені більше жаль, як грошей. На діло грошей не жаль, а на непевне — жаль.

— Чому непевне? Ось побачите.

— Як побачу, то й дам.

— Як це так?

— А так: як побачу перше число, то дам вам гроші і на друге. А в порожнє місце грошей не покладу.

На себе особисто Є. Х. витрачав дуже мало: жив скромно, вдягався просто; по залізниці їздив у III класі, а на громадські справи не жалів тисяч і десятків тисяч («Академічний Дім» у Львові, газета «Рада.»)

Було одно видавничє товариство. Спочатку, поки прибутки були малі, але справа розвивалася добре, робота йшла жваво і згідно. Але, коли з'явилися прибутки, згодом навіть чималі, у де-кого з учасників розвинулися негарні апетити: справу почали переводити з ідейного ґрунту на комерційний, навіть на спекулятивний; виникли незгоди й суперечки між товаришами і це почало загрожувати занепадом гарної громадської справи.

Якось я вилив свої жалі з цього приводу перед Є. Х. Він вислухав уважно, похитав головою, усміхнувся й каже:

— Чого ж ви журитесь? Радіти треба.

— Радіти? — здивувався я. — Радіти, що гине гарна ідейна справа через ґешфтіярство, спекуляцію, через шкурницькі апетити двох-трьох спекулянтів?

— А вже ж радіти,— повторював Є. Х. — Бо бачите: поки наші справи держалися такими Дон-Кіхотами, як ви та я, що не тільки працю, але й гроші свої докладали, то це були химери, не серйозна річ. А ось, коли наші справи дають уже такий прибуток, що коло них гріють руки спекулянти, коли на зміну українським Дон-Кіхотам з'явився український шкурник і спекулянт, то це показує, що наші справи стають на твердий, реальний ґрунт. Не журіться, голубе, а радійте...

А сам він до останніх днів своїх лишився Дон-Кіхотом. Утративши все своє велике майно, він останні роки жив більше, ніж скромно. Але, не звикши до розкошів і за добрих часів, він усе переносив зо стоїчним спокоєм і жартував собі з того з питомим своїм українськими юмором.

Коли я знайшов йому в Подебрадах на перший час невеличку кімнатку, де ледве вміщалося два ліжка й столик, він сказав мені якось: — Пам'ятаєте моє життя в Перешорах? Там у мого жеребця станок був просторішим, ніж усе моє теперішнє помешкання.

Одного разу я був у Є. Х. в Подебрадах на іменинах. Була й чарочка при бесіді, були й вареники.

— Добро на еміграції, — жартував Є. Х. — на батьківщині хліба нема, а тут і чарку маємо, і вареники... †

Від Є. Х. я перебрав дві заповіді, які світили мені провідною зіркою через усе моє життя, додавали бадьорости в найскрутніші часи. Перша — Купер'янова: «Якось то буде!»

Друга: «А ти, Марку, грай.»

Спасибі, тобі, друже назабутній, за ті дві заповіді; не забував я їх усе життя моє і передаю другим, молодшим. Нехай пам'ятають їх, а з ними не забувають і великого громадянина нашого, будителя, філософа від риллі — Євгена Чикаленка.

Модест Левицький.

Останні тижні життя і смерть Є. Х. Чикаленка.

Покійний Євген Харлампович вже торік під час дуже тяжкої фази своєї безнадійної хвороби — не раз з властивим собі трагічним юмором казав мені:

— Коли помру, напишете про мене чеський некролог...

Сперечатися у таких випадках з ним було даремною річчю, і тому я урочисто обіцяв це зробити, певний, що до цього так швидко не прийде, і вірючи, що кремезний організм покійника подужає недугу бодай на кілька років.

С. Чикаленко в останній час.

Дійсно Євген Харлампович видужав, хоч були моменти, коли його життя вже рахувалося годинами і він напівпритомний та у пів-агонії давав усно розпорядження на випадок смерті.

Півроку минуло після цього без жадних ускладнень. «Старий пан», — був у Подєбрадах, відбуваючи реконвалесценцію і готуючися на літо їхати до Женєви. На Великдень — він дав мені доручення залагодити справу швейцарської візи, після одержання якої гадав негайно виїхати до Женєви.

Буваючи що п'ятниці у Подєбрадах, я звичайно після викладів відвідував Є. Х. Він був бадьорий. Всім цікавився. Силу читав і багато листувався. Любив товариство близьких людей. У п'ятницю звичайно можна було у нього когось застати. Юмор ніколи не покидав покійного. Не можна було припускати, що він стоїть під безпосередньою загрозою нового замаху своєї хвороби, цим разом смертельного.

В середині квітня очікувалася що-дня швейцарська віза. Було умовлено, що потім Є. Х. приїде до Праги і я залагоджу решту справ та «одправлю» (власний вираз покійного) — його до Женєви.

19 квітня, як звичайно, я зайшов до нього. Господиня мені сказала, що Є. Х. немає і що він в обід виїхав до Праги. Я дуже стурбувався, гадаючи, що, одержавши візу, він вже поїхав до Праги, щоб другого дня їхати до Женеви. А тимчасом я у Подебрадах і через суботу мав ще там лишитися.

— До Швейцарії їде вже п. Чикаленко? — перепитав я господиню.

— Ні. Його повезли до шпиталю. Сьогодні вранці йому було дуже погано. Прийшов ваш лікар і негайно післяполудневим поспішним потягом повіз пана професора до клініки.

Це було щось несподіваного і майже неймовірного. Рецидива? — подумав я, чи може ускладнення другої недуги Є. Х.?

Другого дня зранку я побачив нашого лікаря. Він заспокоїв мене. Не рецидива, а невелике випадкове ускладнення в старій хворобі. За пару тижнів Є. Х. зможе їхати до Женеви. Через лікаря він переказав, щоб я у неділю, вернувшись з Подебрад, негайно відвідав його у шпиталю.

У неділю після обіду я зайшов до хірургічної клініки проф. Шеффера празької Všeobecné Nemocnice, де у салі ч. 162 лежав Є. Х. Він був вже після двох операцій і почувався не погано, але виснаженим, а головне приголомшеним.

— Пропала моя Женева! — Пропало літо! — привітав він мене на вступі.

— Знову доведеться вилежуватися тут. Добре, що зайшли. Ви будете тепер моїм Бідновим, — додав він вже бадьоріше; торік, коли Є. Х. був хворий і лежав у цьому самому шпиталю, за ним доглядав проф. Біднов.

Я охоче погодився, зазначаючи, що буду відвідувати його щодня крім п'ятниць, субот, коли буваю в Подебрадах і коли його буде відвідувати хтось інший з земляків.

Є. Х. розговорився. Оповів, що казали йому лікарі про це погіршення. Вони, мовляв, оптимісти, але я критично дивлюся на справу і смерть не є виключена. А на цей випадок доведеться зробити те і те, так і так. Інструкції були точні і ясні, як торік, коли Є. Х. було дуже погано.

Цим разом він виглядав краще. Думка була ясна. Температура майже нормальна. Здавалося, що не було реальних підстав для того песимізму. Але, я не перебивав Є. Х., знаючи, що він цього дуже не любить і навіть ремствував на подебрадчан, що, випроваджуючи його у п'ятницю, на двірці так потішали і заперечували можливість катастрофи, що, як скаржився Є. Х., не дали йому змоги зробити належні розпорядження на випадок смерті. — А тепер доведеться про це все писати. Мене не треба потішати. Я смерті не боюся. В кращому разі не проживу вже більше двох, трьох років.

Увесь час нелегально курив. Видно, що був схвильований.

Ми умовилися про дальші мої відвідування. Головне, Є. Х. турбувався про газети, книжки і цигарки. Це я мав йому приносити. Бо, мовляв, тут з нудьги можна загинути. Він передав мені власноручно написані листівки до дітей, прочитав їх, підкреслюючи в них, що, хоч

він і в лікарні, але стан його не поганий. Взагалі, Є. Х. страшенно дбав про те, щоб діти не хвилювалися з-за його хвороби. Він часто писав і головне тоді, коли стан його був гірший.

Є. Х. категорично заборонив мені сповістити когось з рідні про погіршення його стану. Навіть за дві години до смерті, Є. Х. заборонив писати про його хворобу доньці до Женеви. Два дні перед тим я сповістив її експресом про критичний стан батька, прохаючи не писати йому про цей мій лист. Мені доводилося у життю мало бачити такої уважності і ніжності по відношенню не лише до дітей, але до близьких людей взагалі, як у Є. Х.

Під кінець моєї першої візити Є. Х. відвідали пані і пан В. Садовський. Є. Х. оживився і розговорився. Ми відходили із шпиталю з вражінням, що цим разом жадна катастрофа не загрожує його життю.

Дійсно, за якихось 10-12 день він настільки поправився, що міг вже вставати з ліжка. З чи 4 травня, я, зайшовши до салі ч. 162, побачив порожнє ліжко Є. Х. і був цим дуже здивований.

— Пан професор гуляє в садку, — поінформувала мене дижурна сестра.

Дійсно, я знайшов його з другого боку клініки у садочку. Він читав.

— Бачите вже сижу, — радісно привітав мене він. Лікарь сказав, що за 3-4 тижні зможу їхати.

Так проходить травень — стан здоровля Є. Х. кращав з кожним днем. Він чудово виглядав. Був надзвичайно бадьорим. Увесь час жартував, що-дня хтось його відвідував, іноді збиралося на раз більше земляків. — Та не всі зразу, — жартував він. А то одного дня багато, а бувають дні, коли нікого немає.

На жаль, це були іноді суботи. Але Є. Х. рішуче протестував, щоб когось затягати чи намовляти до цих візитів.

— Хто хоче, той знайде дорогу і сам прийде, — казав він мені, коли я пропонував когось на п'ятницю чи суботу. Потім його по п'ятницям відвідував один український лікар, д-р Слодецький, що практикує саме в інтерній клініці цього шпиталю.

У другій половині травня Є. Х. почав вже готуватися до подорожі. Треба було тільки закінчити одне спеціальне лікування, а тоді можна було вже їхати на 2-3 місяці з тим, щоб на осінь знову вернутися до клініки для закінчення лікування.

В кінці травня Є. Х. одного разу привітав мене радісною звісткою, що за тиждень, або найдалі за десять день, він зможе їхати. Дійсно, за пару день була вже фіксована дата від'їзду, на 11 червня. Робилися приготування до від'їзду. Є. Х. хотів їхати інкогніто, щоб крім кількох найближчих людей ніхто не знав про день від'їзду.

— А то поприходять на двірець і все чекатимуть, коли вже потяг рушить, щоб можна було хусточками помахати і розійтися, — пояснював він мені своє рішення.

Мали приїхати з Подєбрад п. п. С. Тимошенко, А. Коваленко та Шевченко на передодні 11 червня, коли Є. Х. в обід збирався переїхати з клініки до готелю Беранка.

6-го червня, у четверг, я замовив після обіду квиток і плацкарту на 11 червня для паризького поспішного потягу, де є вагони прямого сполучення до Женеви.

— Замовляйте 3-тю, а не 2-гу класу, — наказував він мені, хоч з Женеви були інструкції, щоб Є. Х. їхав у 2-ій класі, або навіть у сліпінгу.

Коли у цей день я прийшов до шпиталю, то застав там пані Леонтович.

— Я маю вже для вас плацкарту, — сказав я Є. Х. Але він поклав собі пальця на рота і додав за хвилину: — мені сьогодні якось гірше.

— Це — конспірація, — подумав я. На запитання пані Леонтович, коли Є. Х. їде, бо її чоловік хотів би його ще перед Женевою одвідати, він сказав, що точно ще не знає, коли, але десь після неділі.

Я виїхав у Подебради, не передчуваючи, що смерть кинула вже свою тінь на життя Є. Х. Цим разом я не був у Празі три дні, і в понеділок 10 червня вже вранці пішов до шпиталю, бо у цей день в обід Є. Х. мав переїзжати до готелю.

По дорозі я хотів взяти квиток до Женеви, але рішив, що краще запитати Є. Х., може він передумав і завтра не їде. Із шпиталю я мав їхати до німецького консуляту, щоби взяти транзитну візу, а на поворотній дорозі гадав зайти за квитком.

День був холодний і падав дощ. Сестра-жалібниця сказала, що Є. Х. десь у садку. Я марно обійшов весь сад. Є. Х. ніде не було. Зустрів я його біля клініки. Він йшов мені на зустріч із своєї салі.

— Чи не роздумали їхати, Євгене Харламповичу? — напівжартом запитав я, привітавшись.

— Дійсно, роздумав, — сумно відповів він. Мені гірше, лікарі не знають, що це, треба зчекати пару день.

Я негайно послав телеграму до Подебрад про відкладення від'їзду, а після обіду знову зайшов до шпиталю. Є. Х. лежав і був дуже схвильований. Настрій у нього був песимістичний.

— Це — кінець, — казав він кільки разів.

Цим разом я старався переконати його, що немає підстав для таких припущень, але він весь час вертався до цієї думки і давав ріжні накази на випадок своєї смерті.

У Женеву я послав листівку, що від'їзд відкладається, бо треба мати спеціальний дозвіл від міністерства на подорож за кордон, що почасті відповідало дійсності, але, головне, мало на меті заспокоїти його доньку, яку покійний дуже любив і підчас останньої недуги вертався раз-у-раз до неї своїми думками.

Найближчі дні принесли покращення. Зокрема 13 червня, у середу, Є. Х. мав багато відвідувань. Були пані Мірна, родина Садовських. Є. Х. мав добрий і бадьорий вигляд. Увесь час оповідав, жартував. Здавалося, що небезпеки знову немає. На жаль, так лише здавалося, бо у чертвєрг вже було гірше, а у п'ятницю погано. Я лишився у Празі, не поїхав вже до Подебрад.

Є. Х. скаржився, що лікарі розгубилися. Не знають, що з ним і що певне знову доведеться робити операцію, щоб з'ясувати його стан.

Дійсно, в суботу 15 червня була вранці операція. По обіді — пацієнт почував знову краще і був психично бадьоріший, але в неділю я застав його в дуже кепській стані. Були найгірші симптоми його недуги — вираз обличчя змінився, очі напівпритомні. Є. Х. перестав курити — найпоганіший симптом, бо він курив навіть під час менших операцій з дозволу лікаря, оскільки вони відбувалися без наркоза і тільки з локальною анестезією оперованого місця.

Є. Х. ледве говорив. Настрій у нього був прибитий. Є. Х. саме отримав звістку про арешт наймолодшого свого сина на Україні. Є. Х. страшенно увесь час цього боявся. Принаймні у другій половині травня він не раз висловлював побоювання з приводу цього.

— Боюсь, що Івашка арештували, а потім вб'ють, як мого Петруся, — не раз казав він мені.

В суботу 15 червня я одержав з Женеви листа з повідомленням про цей арешт і з проханням вжити всіх заходів (не давати газеті — затримати кореспонденцію), щоб Є. Х. не довідався про цей факт. Я знав, що це буде дуже трудно зробити і міркував, як це влаштувати, по дорозі до шпиталю у неділю, де Є. Х. привітав мене словами:

— А Івашка таки арештували. Це через мене, через листування з батьком. Треба його врятувати. Він мусить виїхати за кордон, Він же хворий.

Я старався заспокоїти Є. Х. і подумати про заходи для полегодження цієї справи. Цим разом я виходив з клініки з дуже тяжким серцем. Я вже почав сумніватися, чи цю кризу Є. Х. одужає.

Другого дня ці сумніви ще збільшилися. Застав я Є. Х. в дуже критичній стані після нової, майже півторагодинної операції — 13-ої по черзі і під повним наркозом.

Він змінився до незпізнання. На обличчю поклався перший сутінок смерті, температура була підвищеною, був він майже непритомний. Але свідомість все ще була ясною. Увесь час він говорив про свого арештованого сина і скаржився на лікарів.

— Нащо зайве мучають? Чому не відразу і все вирізали, як сьогодні? — говорив він про це з ними, але оператор потішав його, що, власне, ця операція врятувала Є. Х. життя, хоч засудила його на вічне каліцтво, про що він з розпукою писав в останній своїй листівці до Женеви, додаючи з резигнацією, що зрештою людина до всього звикає.

Є. Х. перестав їсти, не курив, не читав. І лише багато пив та прохав увесь час морожене. Вівторок не приніс поліпшення. Є. Х. знову турбувався про свого наймолодшого сина і написав листівку до В. Винниченка, прохаючи зробити всі можливі заходи для його визволення і нагадуючи, що «цей Івашко Вам колись справив машинку». Ми чекали на адресу п. Винниченка з Подебрад. Я мав потім негайно послати цю листівку до Франції.

В середу 19 червня я застав у Є. Х. п. Безкровного. Стан Є. Х. був без змін. Він тихо розмовляв, цікавлючися актуальними нашими справами. Коли ми розходилися, я мав вражіння, що Є. Х. немов на все прощається з п. Безкровним. Він згадав, що сьогодні акурат два

місяці, як він у шпиталю. А скільки ще доведеться тут пробути, розпачливо говорив він. Взагалі цього дня Є. Х. скаржився на свою долю. — За що вона мене переслідує. Розумію, можна вдарити раз, два, але так безнастанно бити — це жорстоко.

Пару днів перебували, я одержав листа від В. К. Королева-Старого (котрий відвідав десь у цім часі Є. Х.) про те, що треба було б закликати до Є. Х. одного знайомого тутешнього скульптора, щоб він подивився на нього, оскільки має робити його бюст.

Я послав листівку п. Королеву, сповіщаючи про те, що стан Є. Х. дуже погіршав. Другого дня, себ-то у день смерти — 20 червня (це був четвер), В. К. приїхав з Мельника і ми зустрілися біля ліжка. Було ясно, що це кінець. Температура спала до 35. Є. Х. тяжко дихав, але свідомість мав і дуже тихо говорив. Василь Константинович привіз адресу п. Винниченка. Є. Х. забувши певно, що я мав власноручно писану ним листівку для п. Винниченка, надиктував В. К. зміст нового листа з цього самого приводу.

Потім на пошті ми з'ясували, що оба тексти майже ідентичні, і послана була оригінальна листівка Є. Х. з припискою В. К. про тяжкий стан автора її.

А і тут, на порозі вже самої смерти, Є. Х. залишився вірний своїй вдачі. Він заборонив писати про його положення доньці у Женеву. Не хотів, щоб хтось опинився біля нього; протестував, коли я сказав, що завтра перед від'їздом до Подєбрад уранці зайду до нього.

— Побачимося аж у неділю, як звичайно, — переконував він мене.

В. К. він питав, чи це я викликав його до Праги, а потім звернув мою увагу на те, що В. К. так дивно дивиться на нього. Було пів до четвертої — кінець візит у клініці, й ми мусіли йти. Я мав вражіння, що Є. Х. спить і що це йому pomoже, коли він спочине. Від дверей він рукою завернув мене ще раз до себе. Я підійшов і нахилився над ним. Взяв його руку у свої. Вона була майже зимна. Ліве око якесь погасле, але праве — ясно дивилося на мене. В грудях щось бурхлило.

— Пошлете негайно листівку Винниченкові, — сказав він.

— Щоб скорше, — сказав я, — пошлю літаком...

— Ні, не треба, — заперечив він. — Авіон може не долетіти. Краше експресом...

Я пообіцяв все зробити так, як він цього бажав. Є. Х. взяв мої руки до своїх і хвилину так їх тримав. Мені видалося, що це він прощається зі мною. Було безмежно тяжко. Відчувалася повна безсилість людини супроти неминучості смерти. Але все ж таки, пригадуючи той тип і живучість організму Є. Х., я не думав у цей мент, що це вже кінець, що завтра чи позавтра Є. Х. не привітає мене якимось веселим анекдотом, якими він бавив не раз своїх лікарів навіть під час операції.

Але це був кінець. І настав він скорше, ніж ми думали, покидаючи Є. Х. за дві з половиною години гедед його смертю.

Про це я довідався від проф. Лорченка, що був останнім з земляків, котрому довелося побачити Є. Х. ще живим і майже бути присутнім в мент його смерти.

Він прийшов вже після, аж пів на четверту, коли прийом закінчився. Але він добився до Є. Х. і, побачивши, в якому стані, рішив покликати лікаря асистента. На запитання його, що з Є. Х., він отримав од нього виразну відповідь — зарізали мене...

Асистента саме не було, мав прийти десь о 5 год. Проф. Лорченко теж поспішав на засідання. Отже було умовлено з дижурною сестрою, що він прийде десь кол 6 год. і приведе асистента. Вернувся він до шпиталю перед самою 6 год. і почав передовсім шукати асистента; проходячи біля салі ч. 162, він одчинив двері і побачив, що буцім то ліжко Є. Х. порожнє. Він аж похолов. В цей мент надійшла саме дижурна сестра.

— Помер? — запитав її проф. Лорченко.

— Gerade jetzt (саме тепер), — відповіла вона, вертаючи від покійника, котрого вкрила простиратлом.

Це сталося о 6 год. 5 хв. після полудня, у четвер 20 червня цього року.

Про смерть Є. Х. я довідався у п'ятницю зранку, коли о 9 год. зайшов до шпиталю і мене сповістили, що він помер вчора увечері.

Вже на передодні я телеграфічно викликав з Варшави сина Є. Х. — Левка, сповіщаючи його про безнадійний стан батька. Тепер мені довелося сповістити не лише рідню, але і всі осередки українського життя про те, що Є. Х. не стало.

З покійника, який у п'ятницю був цілий день в анатомичнім театрі, у суботу знято маску з обличчя і зроблено було відлиток руки. У неділю вранці я мав в руках офіційне сповіщення клініки про смерть Є. Х. В ньому було зазначено: основна х^р ороба — рак; спеціальне ускладнення її — *ylens*, безпосередня причина смерті — *peritonitis*. Я зрозумів, чому після останньої операції покійник мав таку спрагу і прохав увесь час морожене.

Я тут подав прагматично і хронологічно перебіг останньої фази хвороби Є. Х. аж до його смерті. Слід було б описати, як він її стоїчно зносив і як взагалі провів цей час. Є. Х. багато питав і ще більше оповідав. Це було цінне продовження писаних його спогадів. Мушу признати, що ці говорені спогади були пластичніші за тамті писані, бо автор з властивою собі скромністю не старався тут заховати так своє особисте інкогніто, відсунути скромно свою особу та ролю кудись у тінь подій, в яких він грав не раз провідну, а в кожному разі дуже активну ролю.

Гадаю, що про це все краще буде написати окремо і другим разом, щоб не порушувати цих рядків, завданням яких було літописно описати останні тижні хвороби і смерть Євгена Харламповича.

І. Бочковський.

Перша конференція української еміграції.

Ініціатива скликання конференції української еміграції належить, власне кажучи, центральним об'єднуючим установам української еміграції у Польщі, Франції, Румунії і Чехословаччині. Дійсно, Український Допомоговий Комітет у Румунії на своїй річ. ій конференції перший підняв питання про скликання українського всеміграційного з'їзду, але ініціативу скликання з'їзду передав «Українському Об'єднанню» в Празі. Об'єднання вступило в зносини по цьому питанню з Укр. Центральним Комітетом у Польщі і Укр. Генеральною Радою у Парижі. Після обміну думками, вирішено було скликати не всеміграційський з'їзд, а конференцію з представників організованої української еміграції, яка б прийняла на себе дальнішу працю по організації еміграції в якості центрального об'єднуючого органу і в майбутньому скликала український всеміграційський з'їзд. Організацію конференції було покладено на «Українське Об'єднання в Ч.С.Р.», йому ж доручено було скликати конференцію в Празі на 25-26 червня с. р.

«Об'єднання» склало організаційну комісію на чолі з проф. Мацієвичем, яка увійшла в зносини з українськими емігрантськими організаціями в різних країнах, виробила програм і регуляції конференції, призначила доклади і запросила докладчиків. Комісія, обмірковуючи стан організації української політичної еміграції в різних країнах, вирішила, по згоді з центральними об'єднаннями в Польщі, Франції і Румунії, закликати на цю першу конференцію лише такі організації, які виявили активну діяльність в справі організації української еміграції і які згадувалися в тісному і постійному зв'язку з центральними еміграційними установами. Крім зазначених вище центральних еміграційних установ в Польщі, Франції і Румунії, комісія вислала запрошення на конференцію до українських емігрантських громад в Бельгії, Люксембургу, в Туреччині, Болгарії і Сербії. Розподіл мандатів на конференцію був встановлений на підставі приблизного підрахунку організованої еміграції в тій чи іншій країні, а також і на підставі оцінки національно-культурного значіння скупченої в деяких країнах еміграції. Таким чином було встановлено кількість мандатів: від Центрального Комітету у Польщі — 4, від Генеральної Ради в Парижі, Допомогового Комітету в Румунії і «Українського Об'єднання в Ч.С.Р.» по два мандати. Останньому наділено додатковий мандат для Республікансько-Демократичного Клубу в Празі з огляду на важливу національно-культурну діяльність клубу і активну працю його «Бюра Праці» для приміщення українських емігрантів з Ч.С.Р. По одному мандату було наділено громадам в Бельгії, Люксембурзі, Туреччині, Болгарії і Сербії з тим, щоб делегат від цих країн був обраний на краввій конференції громад, як що в якій країні існує не одна, а кілька громад. Загальне число делегатів було встановлено в 16.

Намічаючи завдання конференції та укладаючи її програм, організаційна комісія виходила з думки, що конференція має основним своїм завданням об'єднати українську еміграцію, розпоршену по різних країнах та скоординувати діяльність емігрантських організацій по обороні загальнонаціональних, правних і матеріяльних інтересів. Тому комісія поставила такі завдання конференції: 1) оборона правних і матеріяльних інтересів української еміграції, 2) переведення широкої допомогової акції в різних її формах як власними заходами, так і при допомозі еміграційного Бюра при Лізі Націй, 3) задоволення культурно-освітніх потреб і поширення існуючих українських культурно-освітніх інституцій, 4) спільна акція української еміграції в загально-національних справах і пропаганда української державно-національної ідеї на міжнародньому терені. Для всебічного освітлення перед конференцією зазначених завдань комісія доручила виготовити і зачитати на конференції доклади: проф. О. Шульгинові — в справі захисту правних інтересів української еміграції та переве-

дення допомогоюї акції власними засобами і при допомозі Ліги Націй, проф. В. Садовському—в справі оборони матеріальних інтересів та підшукування праці, проф. С. Сірополкові, — в справі взаємного обслуговування по задоволенню культурно-просвітніх потреб, організацій і підтримки культурно-просвітніх інституцій, проф. К. Мацієвичеві — в справі спільної акції по питаннях загально-національних на міжнародньому терені, проф. О. Лотоцькому — в справі скликання всемігрантського з'їзду і проф. А. Яковлеву — вироблення проекту статуту центрального об'єднуючого органу. На жаль, брак часу не дав можливості розіслати тези всіх докладів; було виготовлено і розіслано тези докладів Садовського, Мацієвича і Сірополка, решту докладів було роздано вже на конференції.

Крім того організаційна комісія, в цілях економії часу і щоб уникнути можливого упущення, виробила й розіслала програм, по якому повинні були бути виготовлені писані доклади з місць.

25 червня в 9 годин ранку зібралися в Празі делегати з різних країн. Крім делегатів в конференції з правом дорадчого голосу прийняли участь організаційна комісія і Управа Об'єднання в ЧСР. Конференцію відкрив голова об'єднання в ЧСР проф. А. Яковлів та запропонував обрати президію і комісію по перевірці мандатів. На голову конференції було обрано делегата від Ради Українського Центрального Комітету в Польщі проф. О. Лотоцького, на заступника його — делегата від Генеральної Ради в Парижі І. Косенка, на секретарів — делегата Допомогового Комітету в Румунії п. Геродота і секретаря Об'єднання інж. Бутовича. Комісія по перевірці мандатів, обрана конференцією, визнала правильними мандати: проф. О. Лотоцького і В. Сальського — від Ради Центрального Комітету в Польщі, панів М. Ковальського і В. Куша — від Управи названого Комітету (всього 4 мандати), п. Косенка — від Генеральної Ради Союзу Українських Емігрантських Організацій у Франції, проф. К. Мацієвича і п. Геродота — від Українського Допомогового Комітету в Румунії, п. Цибульського — від емігрантської громади в Болгарії, п. Андрієвського — від конференції 5 українських громад Югославії, проф. А. Яковлева і інж. Білодуба — від «Українського Об'єднання в ЧСР», пані З. Мірної — від Республікансько-Демократичного Клубу в Празі. Всього — 12 мандатів, які були представлені 12 делегатами, що прибули на конференцію. Крім того мандатна комісія визнала мандат, присланий українською громадою в Туреччині на ім'я члена організаційної комісії В. Філоновича, але з огляду на те, що організаційна комісія висловилася проти передачі мандатів взагалі, мандатна комісія передала це питання на вирішення конференції, яка більшістю голосів мандат п. В. Філоновича затвердила з огляду на те, що пан Філонович знаходиться в постійному зв'язку з громадою в Туреччині і добре ознайомлений з умовами життя еміграції у Туреччині. Таким способом склад конференції визначився в 13 делегатів з рішачим голосом з 7 країн (Польща, Франція, Румунія, Чехословачина, Туреччина, Болгарія, Югославія). З решти запрошених організацій громада в Брюсселі те прислала делегата з причини недостачі коштів, громада в Люксембурзі прислала привітання, яке одержано було після конференції. На кінець першого дня конференції прийшло повідомлення від делегата Українського Допомогового К-ту у Відні п. Кучинського, що він має 25 увечері приїхати до Праги, але ні 25, ні 26 він не заявився на конференцію.

Обравши президію і мандатну комісію, конференція припинила працю і в повному складі прийняла участь у похороні Є.Х. Чикаленька. Після перерви голова організаційної комісії проф. Мацієвич склав справоздання про підготовчу працю комісії по скликанню конференції і зачитав порядок дня та регулямін конференції. По докладу проф. Мацієвича конференція ухвалила: порядок дня і регулямін затвердити і висловити щире подяку ініціаторам конференції — «Українському Об'єднанню в ЧСР» та організаційній комісії за підготовку і скликання конференції.

Слідуючою точкою порядку дня було заслухання докладів з місць про становище української еміграції в різних країнах. Тому, що доклади ці були зарані виготовлені на письмі по програмі, виробленому організа-

ційною комісією, вони були заслухані з надзвичайною увагою і зацікавленням; дали вони яскраву картину тих умов, в яких перебуває наша еміграція. Виголошені доклади, безперечно, будуть надруковані, як надзвичайно важливий документальний матеріал; поки-ж тут подається коротке резюме докладів. З доповіді про становище нашої еміграції в Польщі, який зачитав М. Ковальський, видно, що Український Центральний Комітет в Польщі об'єднує своїми 68 відділами — 15.000 емігрантів, що знаходяться в Польщі. Крім відділів Комітету існує Українська Станиця в Каліші, призначена для інвалідів та для тимчасового відпочинку знесилених на праці. При Станції існують початкова школа і укр. гімназія, яка вже випустила матурантів, що вступили до високих шкіл, а де-хто вже й закінчив їх; курси шоферів, мрійливі та інші. Засновано постійні бібліотеки і 15 бібліотек рухомих. При Комітеті існує Бюро Праці. 310 українських інвалідів цілком забезпечені місячною пенсією. Помічається брак культурних сил для повнішого обслуговування культурно-просвітних потреб еміграції. Еміграція розпорошена по цілій країні, на рівних роботах, переважно сезонних, що одбивається досить тяжко на добробуті; невелика кількість осіла на землю, частина знайшла службу в державних і приватних установах. Загалом взявши, матеріальне положення еміграції досить тяжке, тому де-хто виїздить з Польщі до Франції. Правне положення еміграції погіршилося за останні роки через складні формальності з паперами і обмеження переїзду з місця на місце за пошукуванням праці. Досить значна смертність, особливо серед інтелігенції, поранених на війні, заслужених на праці.

Про становище нашої еміграції у Румунії зачитав доклад п. Д. Геродот. Число емігрантів, зареєстрованих в Допомоговому К-ті, доходить до 3.000. Еміграція розподілена по окремим місцевим громадам. При Комітеті існують такі установи: Філія Т-ва для Ліги Націй, Союз Українок, співооче Т-во «Думка», позичкове Т-во; на місцях — бібліотеки, співочі та драматичні гуртки. Більшість емігрантів на роботах на селах, на фабриках (30 відс.) то що. Заробіток — від 50-300 левів деньо, пересічно 100 левів (30 чеських корон. Інтелігентна праця мало присутна для загалу через незнання мови. Серед нашої еміграції помічається велике бажання переїзду в інші країни, в наслідок того, що в Румунії в останні роки обмежено емігрантам право руху і переїзду за пошукуванням праці. Всі емігранти одержують посвідку про національність від Комітету і на підставі їх в наноєвських паспортах та в інших документах іменуються «українцями». Серед еміграції заведено національне оподаткування. Загалом наша еміграція в Румунії міцно організована.

Про положення нашої еміграції у Франції зачитав доклад делегат Генеральної Ради п. І. Косенко. У Франції нараховується біля 10.000 душ українців, але в цьому числі мається певна кількість українців з Волині і Галичини, що прибули до Франції, як звичайні заробітчани. Далі мається до 8000 душ українців серед решток армії Врангеля, які поступово приходять до національного самопізнання. Генеральна Рада Союзу Українських Емігрантських Організацій у Франції об'єднує — 1000 емігрантів себто переважачою більшість організованої української еміграції у Франції. По соціальному складу еміграція поділяється на велику масу селянства і незначний відсоток інтелігенції. На праці мається 99 відс. робітників всіх категорій. Тільки одиницям вдалося здобути інтелігентну фахову працю. Що-до праці Франція уявляє благодатну країну: праці скільки вгодю і знати її можна легко, крім хіба Парижу. В де-яких сільських районах платня сільським робітникам дуже висога: утримання, помешкання, одяг і 500 франків місячної платі. Правне становище задовільняюче. Помічається велика потреба в освічених людях для культурно-просвітньої праці серед нашої еміграції.

Член організаційної комісії доц. А. Чернявський подав доклад про становище укр. еміграції в ЧСР. Кількість політичної укр. еміграції у Чехах точно означити неможливо за браком відомостей. По приблизному підрахункові, поділивши еміграцію на три групи, можна сказати, що в

1-ій групі (професори, доценти високих шкіл) нараховується до 200 душ; в 2-ій групі (студенти) можна рахувати від 1000 до 1300 душ, і в 3-ій, найбільшій групі (робітники, селяне) до 2000 душ. Отже всього приблизно від 3000 до 3500 душ, рахуючи в тому числі і українців з Галичини, які в більшості не є вже емігрантами. Українське Об'єднання в ЧСР нараховує більше 200 членів, Респ.-Демократичний Клуб — 150 членів. Матеріальний мінімум існування еміграції задоволено, кваліфіковані робітники цілком прирівнані до чехів. Положення сілських робітників гірше. Матеріальний стан студентів наших високих шкіл погіршав через зменшення стипендії і стане загрозливим, коли з 1 січня 1930 р. стипендії буде припинено. Вже й тепер є значна група студентів без стипендій, яка дуже бідна. Приїзд на працю до Чехії наших емігрантів з інших країн — неможливий, як для кваліфікованих робітників, так і для чорноробочих і інтелігентів. Законом призначено право на працю лише для тих емігрантів, які прибули до Чехії до 1923 року.

Представник української еміграції у Болгарії, п. Цибульський в своєму докладі подав такі відомості. В Болгарії мається зараз 10.000 душ бувших воєнків з армії Врангеля, з яких українців є 70 відс., т. т. 7000 душ. Інтелігентних українців є біля 200. Матеріальне становище незадовольняє; тільки десятки інтелігентів мають службу по банках, конторах, державних і приватних установах: хлібороби осіли частинно на землю, частинно працюють, як робітники, що переходять з місця на місце, підшукуючи тимчасову працю по селах, містах, на пристанях то-що. Вїзд нових емігрантів заборонено, виїзд — вільний для всіх. Обмежень в Болгарії немає жадних, перехід у болгарське підданство — легкий і дешевий. Надзвичайно тяжко на положенні української еміграції відбивається вороже відношення росіян, які шкодять українцям скрізь і всюди, де тільки можуть. До цього часу легалізовано одну громаду — громаду Полтавця-Остриниці.

Делегат від українських громад в Югославії п. Андрієвський, в своєму докладі зазначає, що в Югославії числиться більш 15.000 українців, переважно з армії Врангеля: це переважно українці з походження, але національно свідомі серед них поки-що не багато, хоч свідомість все більше і більше пробуджується. Яко українці — наші емігранти цілковито безправні: яки праба й можна мати, то лише під фірмою росіян. А ці останні й самі знаходяться в полоні у різних «національних» комітетів, комісій і просто поліційних установ («чорних чека», як їх звуть самі росіяне). Існує кілька українських громад по різних містах і є тенденція об'єднатися та утворити свій центральний орган. Національний український рух шириться, утворюються нові громади. Матеріальне становище незадовольняє. Дуже велика потреба культурно-просвітньої праці серед нашої еміграції і в національній пропаганді.

Доклад з Туреччини зачитав полк. Філонович. Зараз у Туреччині 200-250 душ українських емігрантів, інтелігентів і робітників. Національний рівень — низький. Матеріальне становище — зле; місця для нових емігрантів — немає. Рух по країні за підшукуванням праці — заборонено. Не дивлючись на тяжке формально-правне становище, відношення влади і населення до емігрантів досить прихильне. Єдина громада, що існує в Царьгороді, — не легалізована.

Наприкінці було зачитано доклад, присланий Брюссельською громадою про становище української еміграції в Бельгії. Там існує три громади, найбільше численна в Брюсселі — 40 чоловік. Правне і матеріальне становище нашої еміграції в Бельгії добре. Легко знайти працю, легко легалізувати свій побут в країні. Відношення влади і населення до українських емігрантів — як найкраще. Є можливість влаштувати на працю значну кількість робітників.

Всі доклади було вислухано з великим інтересом, бо це вперше було почуто голоси з 8 країн найбільшого скупчення нашої еміграції. З докладів вияснилося, що на конференції була заступлена переважаюча більшість нашої організованої еміграції.

Слідуючий доклад виголосов проф. К. Мацієвич на тему: «Спільна акція по питаннях загально-національних на міжнародньому терені».

В своїому докладі проф. Мацієвич торкнувся лише тієї праці, яку організована українська політична еміграція повинна перевести за кордоном, серед чужинців. Провідною думкою еміграції на міжнародньому форумі мусить бути ідея здобуття української незалежної державности та звільненнн України від окупаційного режиму. Українська еміграція, незалежно від тих чи інших політичних поглядів, мусить стояти одностайно перед світовою опінією, дбати про співакцію перед чужинцями і осуджувати та поборювати всі ухили від провідної ідеї, що могли би давати чужинцям привід до сумніву, що український народ не прагне державної незалежности. Українська еміграція має використовувати пресу, давати систематичні інформації про Україну, про її визвольний рух, про сучасний стан і т. д. Вона повинна не тільки провадити широку пропаганду утворення незалежної української держави, організувати громадські співчуваючі сили, активізувати українську ідею в напрямі захисту її на міжнародньому терені.

З приводу цього докладу розвилася жвава дискусія. Делегати з Польщі, — проф. О. Лотоцький, ген. В. Сальський, М. Ковальський висловились за те, що формулювання, запропонована докладчиком, занадто широка, що українська еміграція все боролася і кров проливала під прапором Української Народньої Республіки за її незалежність. Не треба цього забувати і ховати, а треба одверто перед чужинцями маніфестувати ідею УНР. Подібну думку висловили і інші делегати.

Натомість члени організаційної комісії, підкреслюючи, що вони в принципі цілком погоджуються з висказаними там же думками, застерігали від занадто далеко ідущих та конкретних політичних резолюцій, вказуючи на те, що основні завдання конференції і тої Вищої Еміграційної Ради, яка тут утворюється, стоять на ґрунті оборони інтересів еміграції, а також на ґрунті захисту тільки загально-національних принципів, під яким всі українські патріоти без винятку можуть об'єднатися.

Нарешті, під час перерви було вироблено компромісову резолюцію, яку й було прийнято одностайно.

Резолюція звучить так: «конференція канузу своїй майбутньому виконавчому органу в своїй діяльності реально підтримувати працю державного центру УНР, а також і тих громадсько-політичних чинників, які стоять на засадах державної незалежности України, в їх загально-раціональних виступах.»

На другий день конференції, 26-VI, було заслухано такі доклади: проф. С. Сірополька: «Духові інтереси української еміграції та засоби задоволення цих інтересів»; проф. О. Шульгина: «Захист правних інтересів української еміграції та переведення допомогової акції гласними силами і при допомозі еміграційного бюро при Лізі Націй»; проф. В. Садовського: «Справа трудової і матеріальної допомоги українській еміграції»; проф. О. Лотоцького: «Справа скликання українського всемігрантського з'їзду.» Всі доклади вислухала конференція з великою увагою і, після обміну думками, їх було повністю прийнято, як провідні точки програму діяльности головного об'єднуючого органу.

Наприкінці було заслухано доклад проф. А. Якобсена про організацію об'єднуючого органу, розглянуто й прийнято вироблений докладчиком «статут центрального об'єднуючого органу». На підставі цього статуту конференція перетворюється в постійний орган «Українську Вищу Еміграційну Раду», що має своїм завданням об'єднати української політичної еміграції в цілях оборони національних, правних, і матеріальних інтересів, переведення широкої допомогової акції власними силами і при допомозі Ліги Націй та інших установ і організацій, задоволення культурно-просвітніх потреб та підтримки українських культурно-просвітніх інституцій за кордоном і, нарешті, спільної акції в загально-національних справах та ширшої пропаганди національно-державної ідеї на міжнародньому терені. Головою Еміграційної Ради вглягає свою діяльність через гласум Ради і

Президію Ради і Контрольну Комісію. Пленум Ради складається з делегатів од центральних емігрантських організацій, що об'єднують всі або значну кількість місцевих громад чи груп в одній країні, від краєвих громад, де об'єднаних в центральному органі, і від громад, які є одиницями організаціями в даній країні. Делегати обираються на зборах центральних об'єднуючих організацій, на конференціях чи з'їздах необ'єднаних громад і на зборах громад, одиниць в даній країні. В склад пленуму Ради першого року її існування входять всі повноправні делегати 1-ої конференції, яка ухвалила статут. Президія Ради, в складі голови Ради, заступника, секретаря і 3-х до них кандидатів є виконавчим органом Ради; вона керує всіма справами Ради в першій між сесіями пленуму. Контрольна Комісія в складі 3-х членів має звичайні контрольні функції. Президії дано право утворювати різні допоміжні комісії шляхом кооптації найбільш активних осіб. Кошти Головної Ради складаються: а) з внесків од центральних і місцевих громад, б) з національного загального оподаткування в розмірі 10 амер. центів на рік з кожного емігранта, в) від прибутку з продажу національних марок, вжиток яких визнано обов'язковим у зносинах емігрантів з їх центральними і місцевими установами, г) з пожертв і внесків спеціального призначення.

Приймаючи цей статут, конференція на перший рік визначила місцем перебування Президії Ради — Париж. Потім було переведено вибори до Президії і Контрольної Комісії. Головою Ради обрано проф. О. Шульгина (Париж), заступником його М. Шумицького (Париж), Секретарем І. Косенка (Париж), першим кандидатом ген. Удовиченка (Париж), 2-м кандидатом ген. В. Сальського (Варшава), 3-м кандидатом п. Д. Геродота (Букарешт). До контрольної комісії обрано проф. А. Яковлева, проф. К. Мацієвича і проф. В. Садовського (всі в Празі).

Таким чином пленум Ради до найближчої конференції складається з таких осіб: М. М. Ковалівський, генерал В. Куш, проф. О. Лотоцький і генерал В. Сальський (делегати від Українського Центрального Комітету в Польщі), М. Шумицький та І. Косенко (делегати від Генеральної Ради Союзу Українських Еміграційних Організацій у Франції), Дмитро Геродот і проф. К. Мацієвич (делегати від Громадсько-Доломогоського Комітету Української Еміграції в Румунії), інж. Бігодуб та проф. А. Яковлев (делегати від Українського Об'єднання в Чехо-Словацькій Республіці), З. Мірна — делегатка від Республікансько-Демократичного Клубу в Празі, В. Андрієвський — делегат від «Союзу Українських еміграційних організацій в Південній Славії, полк. Б. Цибульський — делегат Української Громади в Болгарії, полк. В. Філонович — уповноважений Української Громади в Туреччині і генерал О. Удовиченко — умовно делегат пленумом конференції.

Підводячи кінець конференції, і в промові Голоси зборів проф. О. Лотоцького, шанувала вставати пам'ять Голоси Директорії УНР, Головного Отамана С. Петлюри, і заслава привітання конференції Заступникові його — А. М. Лівницькому.

Підводячи підсумок праці конференції, треба перш за все зазначити, що скликання першої емігрантської конференції являється фактом найважливішої ваги і значіння для української еміграції. Нарешті справу об'єднання еміграції для захисту її національних, правих, культурних і матеріальних інтересів зрушено з мертвої точки, і з якої вона до цього часу перебувала і нарешті переважаюча більшість української еміграції, організованої на місця, об'єднана в Вищій Еміграційній Раді, буде вдалі виступати спільно і одноставно та захищати перед чужинцями як свої особисті, так і загально-національні інтереси своєї більшої і цілого українського народу. Треба лише побажати, щоб до утворення Головної Ради згодилися і увійшли представити рішення еміграційних організацій, які стоять на позиціях незалежності Української Держави і які з різних причин не були заступлені на конференції. Треба побажати щоб решта українських емігрантських організацій заступила і а бачі, для

свого внутрішнього вжитку, різниці політичних поглядів, партійних доктрин та приєдналася до утвореного більшістю еміграції спільного національного фронту.

Учасник конференції.

На об'єднаній еміграційній конференції.

(Вражіння)

Дні 25-26 го червня 1929-го року впишуться золотими літерами в історію життя української еміграції на чужині.

Бо в ці дні відбулися визначні події не лише морального, але й практичного значіння.

В ці дні в Празі відбулася конференція представників організованої української еміграції з 7-ми країн: з Франції, з Польщі, з Румунії, з Чехо-Словаччини, Сербії, Болгарії та Туреччини.

Вагу цього факту дуже влучно схарактеризував голова конференції проф. О. Лотоцький у своїй вступній промові, в якій він, між иншим, зазначив: «Десять років перебування на чужині — в тяжких умовах еміграційного життя — це час цілком вистарчаючий для того, щоб еміграція роспорошилася і, як активний чинник, перестала існувати.

«Тим часом ми не тільки не роспорошилися в чужім морі, але продовжуємо чинну боротьбу за державну незалежність України, ми доходимо до верхів конструктивної праці, до завершення наших зусиль об'єднано і одночасно ставати в обороні наших правних і матеріяльних інтересів, в зміцненню взаємного контакту, взаємного інформування і культурної взаємодопомоги. Це факт знаменний і показний. Він з усією переконуючою яскравістю доводить, що ті бази, на яких провадилася наша визвольна боротьба, які нам були поставлені при виході з рідної землі — єсть чинні і живі.

«Той факт, що ми бачимо тут в натурі представників української організованої еміграції від Парижу до Балканів свідчить, що наша еміграція справді прийшла до об'єднання, прийшла реально, а не формально на папері.

«Я певний, що в міру того, як наша нова об'єднуюча організація буде скріплятися, вона, при чинній допомозі нашої еміграції, зуміє доконати не лише серйозні і важливі завдання по захистові і упорядкованню наших правних, матеріяльних, культурних та інших інтересів, але буде докрано і наших найголовніших завдань — державної незалежності України.»

Проходила конференція під знаком величезної продукційности.

Одне голе перелічення того, що зроблено, свідчить про значіння переведеної конференцією роботи.

А зібраній нею матеріял, поміняючи вже дуже цікаві і ожирлені дебати, уявляє собою незаперечену цінність і великий не лише теоретичний, але й практичний інтерес.

Варго було-би матеріяли цієї конференції — цієї першої спроби більш широкого об'єднання організованої української еміграції — видати окремою книжкою.

Отже ця конференція в першу чергу цікава тим, що вона дала коли не вичерпуючий, то повний образ життя і настроїв всієї нашої еміграції.

Настрої ці були більш яскраві і більш однодушні, ніж цього можна було сподіватися.

До складу організаційної комісії входили як люди з ясно У.Н.Р. — івським настроєм, так і ті, що зачисляють себе до «опозиції». Схиливаючи конференцію, організаційна комісія запрошувала організації виключно по принципу їх реального значіння в емігрантському житті, уникаючи заклин-

кати ті організації, які б мали чисто політичні, а не допомогово-культурні завдання.

І от на конференції виявилось, що все ж в с і п р е д с т а в н и к и нашої еміграції з'являються гарячими прихильниками Уряду Української Народньої Республіки.

Не дивлючись на стриманість голови організації: ої комісії і небажання висувати політичні моменти, в дискусіях політика виявилася так гостро, що навіть перелякало «опозицію», яка в особі трьох людей, що були на конференції з дорадчими голосами, визнала за потрібне залишити засідання конференції.

Але після бурхливих дебатов, все ж перемогла думка поміркована і прийнято було резолюцію, яка підкреслює перш за все г р о м а д с ь к и й характер діяльності Вищої Еміграційної Ради, але разом з тим дає реактну підтримку державному центрові У.Н.Р. та всім тим нашим громадським установам, які стоять на ґрунті державної незалежності України. Але ця підтримка, згідно резолюції, відноситься тільки до з а і а л ь н о - н а ц і о - н а л ь н и х в и с т у п і в як уряду У.Н.Р., так і и ш и х у с т а в о в. Ця резолюція дає повну сатисфакцію прихильникам уряду, але не зачиняє дверей до Вищої Ради і для опозиції, бо навіть і наша права опозиція, як подекуди і ліва, наврояд чи зможе тепер заперечувати, що уряд У.Н.Р. робить чимало таких висупів, яких вони не можуть не визнати «загально-національними».

З другого ж боку резолюція говорить, що кели й організації, що на' лежать до опозиції, зроблять якісь виступи теж загально-національного значіння, то і їх Вища Еміграційна Рада має підтримати.

Отже, коли конференція організованої української еміграції розглядати як з'їзд просвітянських діячів, то може виявлення політичної фізіономії цих діячів під час просвітянського з'їзду й можна розглядати як «ухил від тих завдань, для яких конференція було скликано.»

Але коли збирається політична еміграція для праці загальної, навіть суто аполітич ої, але з'їздитись вперше за десять років свого перебування на чужині з ріжних закутків еміграційного розсіяння, то чи не цікаво, більше навіть — чи не потрібно було виявити і ті політичні настрої, якими живе ця еміграція?..

Отже, оскільки в порядкуві дискусії політичні настрої виявились, то вони були природні і потрібні, але ми бачимо, з якою стриманістю і поміркованістю прийняла свою резолюцію ця перша конференція.

Конференція, хоч і були деякі хмарки, залишила у мене приємні спомини єдиних бажань, єдиних прагнень до творчої загально-і національної праці, до боротьби під таким широким гаслом, як незалежна українська державність, під яким знайдеться почесне місце для всіх українських патріотів, якому-б вони партій сму Богові і е м е л и л и с ь.

І значіння цієї конференції надзвичайно велике.

По-перше, — вона виразно виявила настрої організованої української еміграції в її переважаючій більшості і не залишає тепер більше місця для житань серед тих політичних леофітів, які, прийнявши тріскучу фразеологію за нові «откровения», не знали, на яку їм ступити. Настрої ці йдуть по лінії У.Н.Р. А коли прийняти під увагу що такі-ж самі настрої панують і на території України, то уряд У.Н.Р. отримав велике моральне підпертя.

По-друге, — конференція унешкоджує всякі новоявлені політичні новотвори, до яких наша українська влада має великий нахил, бо тепер значно тяжче буде вводити будь-кого в блуд, бо зараз-же з убійчою ясністю встане недвозначне питання: « А властиво від чийого імені ви говорите, панове?»

По-третє, — буде більш небезпечною всяка авантюристична акція, бо автори її ризикують, при об'єднаній одностайності, залишитися ізольованими в блискучій самотності. Ризико опинитися в абсолютній самотності зупинить тепер не одну гарячу голову, від тих вибриків, які вони дозволяли собі до останнього часу, користуючися з одного боку еміграційною роспрошеністю, а з другого — цілковитою безкарністю.

І каренті, чі не і айбільше значіння має і матиме той факт, що конференція, і те зважаючи на виразно виражені всю політичні настрої, зуміла стати по-над ярми, утримавшись в межах культурних, матеріальних та інших загально-національних задань і цим перекреслює двері для організації своїх освітніх ідей праці та для об'єднання навколо цієї всіх жових сил української нації.

Дм. Геродот.

Українська Реформована Реальна Гімназія в Жевницях у Ч. С. Р.

Про високі українські школи, що існують в Чехословаччині, писали багато і тяжко уявити більш-менш свідомого українця, що нічого не знав би про ці школи. Між тим мало відома ще одна українська освітня установа в Чехословаччині, хоч вона цілковито заслуговує на увагу ширшого громадянства, особливо обтяженого дітьми. Маю на думці Українську Реформовану Реальну Гімназію в Жевницях у Чехословаччині.

Питання належної освіти дітей тяжке само про себе, особливого трагізму набирає для емігранта, перед очима якого кожную хвилину стоїть примара добуття кусника хліба чи заробітку.

Українська гімназія в Жевницях як раз і йде по лінії полегшення чи просто розв'язання для багатьох батьків цього питання.

Гімназію засновано ще в р. 1923, як школу, що дала б можливість практичних педагогічних студій студентам Українського Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі.

Першими учнями гімназії були діти, що вчилися в так званій «школі пластунів», у таборі для інтернованих українських вояків Армії У.Н.Р. в Щепіорно в Польщі.

Частина цих дітей (старші) пішла на комплектування матуральних курсів, частина послужила основою для створення правильної середньої школи при Педагогічному Інституті. З часом комплект учнів поповнився дітьми з Волині та Галичини.

На осінь цього року гімназія матиме такі класи: I, III, IV, V, VI і VII.

Статут гімназії затверджено чеською владою і у своєму житті гімназія підпадає під норми, що є обов'язкові для аналогічної школи чеської.

Догляд за життям гімназії та наукою належить, з одного боку, Міністерству Народної Освіти ЧСР, з другого, — Сенатові Українського Педагогічного Інституту в Празі.

На чолі гімназії знаходиться заслужений педагог, довголітній директор кількох гімназій на Буковині, університетський професор дн. Агенор Артимович.

Учительський персонал підібраний з кваліфікованих осіб, наддніпрянців і надністрирців.

Наука провадиться в гімназії за програмом для відповідних чеських шкіл з пристосованням, розуміється, що до української мови, історії та географії, до вимог виховання та вивчення дітей у дусі національному, українському.

В цей мент гімназія має по-над 100 учнів, з яких 24 і 25 червня 12 закінчили школу й набули право вступу до всіх високих шкіл Чехословацької Республіки.

Лише незначна частина зі всіх учнів гімназії живе у батьків, величезна ж більшість їх живе в інтернаті при гімназії. Під інтернат наймається три будинки, з яких у двох містяться учні, а в одному учениці. Учні вміщені так, що на кімнату в середньому приходиться 5-6 душ.

Загальний догляд і керівництво інтернатом належить директорові гімназії.

Ближчий, і так би мовити безпосередній догляд за дітьми доручено окремим виховникам та виховницям, що весь час проводять з дітьми.

Виховники та виховниці комплектуються з осіб, що закінчили чи закінчують освіту в Українському Педагогічному Інституті.

До їх обов'язку належить не лише виховання дітей, а також і допомога вчитися тим, що з тих чи інших причин отстають.

При інтернаті своя кухня. Догляд за здоров'ям дітей доручено окремій лікарці.

Щоб осягнути єдності та тіснішого контакту між шкільною наукою та життям дітей в інтернаті, виховники та виховниці приймають участь в нарадах учительського збору, як і навпаки, представники учительського збору є активними членами кожногожневних конференцій, що відбуваються в інтернаті для обговорення життя в інтернаті.

Совісність у виконанні своїх обов'язків усіма дотичними особами, що належать до гімназії, гарантує не лише вивчення дітей та їх виховання, але також і їх здоров'я.

Безсумнівно здорова їжа, її вистачаюча кількість, вибір страв та їх розподілення, гігієнічні умови життя та догляд спричинилися до того, що діти мають прекрасний зовнішній вигляд, а шкільна статистика не дає приводу до скарг що до успіхів та поведінки дітей.

Гімназія має змогу утримувати безплатно сто душ дітей емігрантів. Що було б по-над це, мусили б платити, однак платня часто обмежується 50 коронами чеськими на місяць.

Приймаючи на увагу, що інтернат не лише годує дітей, а й одягає, а гімназія не лише вчить даремно, а й видає книжки та приладдя, треба вважати, що українська еміграція не багато має таких випадків дати освіту своїм дітям.

Прийом є відчинений до кожної класи, що є в гімназії; в-осени відчиняється ще одна класа.

До першої класи і до інтернату гімназії можуть бути прийняті діти емігрантів, що вміють читати та писати по-українськи і що народилися року 1919 чи раніше.

Вступні іспити відбудуться 2 вересня с. р.

Всякого роду справки дасть дирекція гімназії. Звертатися по адресі: Revnice, Ukrajinské gymnasium, CSR.

Було б дуже шкода, коли б наше громадянство, що так часто скаржитися на неможливість виховувати дітей в українському дусі, не використало цієї нагоди.

Слово за батьками!

Z.

3 міжнародного життя.

Фашистський парламент. Новий парламент іспанського диктатора. Десятиріччя Версальського договору. Друга влада Мак-Дональда перед парламентом. Бельгійські вибори.

Одбулася перша сесія італійського парламенту, встановленому, згідно проекту фашистської партії і наказу Мусоліні, останнім парламентом загально-європейського типу. На цьому місці свого часу вказано було основи цієї нової установи, переказано було й про склад її членів, затверджених на своїх посадах народним плебісцитом. Основи ці — представництво усіх корпорацій, що мають ся в Італії; склад — чисто фашистський. Тому новий італійський парламент де-в-чому значно одрізнявся од парламентів звичайного типу.

По перше, час засідання; — звичайно парламенти засідають удень, а увечері та вночі відбуваються, як норма, лише в екстремних випадках. Мусоліні до цього поставився на свій кшталт. Він зважив, що для його установи краще буде мати не деньні, а вечірні та нічні засідання, а то з таких причин. Усі члени італійського парламенту чинні в тій чи іншій професії; одривати їх од праці не гаразд, часто й просто неможливо, бо од цього страждатимуть їх інтереси, а тому краще збирати їх увечері, коли вони вже покінчили зі своїми денними справами. Засідання будуть люднішими, ніж удень, й урядові буде приємніше, що рішення приймаються повнішим комплексом депутатів. Тому новий парламент збирався не вдень, а увечері та працював за нічних годин.

Другою особливістю фашистської законодавчої установи було те, що в ній зовсім не має опозиції. Це абсолютна новина для європейських парламентів, і новина для них мало зрозуміла. Обмін думками, боротьба думок — це ключ парламентарної творчості; без опозиції неначе б то став непотрібним і самий парламент. Італійські фашисти гадають інакше. Їх парламент не сміє мати опозиційних настрів, і для того вжито заходів, бо сама виборча система не дає найменшої можливості для якогось не-фашиста стати депутатом. Усі кандидати, обрані плебісцитарним голосуванням 29 квітня, як відомо, наперед були вибрані фашистськими установами, просіяні через дрібне партійне сито, і вони і аляжуть зараз до одної партії, на чолі якої стоїть Мусоліні. У парламенті немає таким чином ні політичних суперечок, ні, взагалі, якоїсь різниці думок. А коли й єсть, то висловлювати їх одкрито для фашистського парламентарія — річ, просто кажучи, неможлива. Законопроекти, що їх представлено для дискусії, вироблені і затверджені верховною радою фашистської партії, представлені до парламенту кабінетом міністрів, зрадаювані вони майже всі самим Мусоліні, — хто з фашистів зважиться висунути проти? Загальна політика уряду, де-б і в який спосіб її не було виявлено, зостається по-за дискусією. Залишаються хіба що побажання, сприятливі вказівки, то-що. Але з цими елементами справа стоїть зле в італійському парламенті. Останнє слово належить голові уряду. Досить було Мусоліні, навіть не аргументуючи, не погодитися з виявами окремих депутатів, як вони, із почуття дисципліни, зараз же брали назад свої вислови і голосували самі проти себе.

При таких умовах перейшла сесія фашистського парламенту. На порядку денному стояла справа державного бюджету. Дискусія над бюджетом — найголовніша річ в усіх парламентах європейського типу. Головніша не тому тільки, що справа йде про державні фінанси. За час цієї дискусії перед парламентом, а через нього і перед цілим народом, встають, виявляються і борються проміж себе всі політичні настрої даної країни, борються і в боротьбі тій витворюється єдина рівнодійна дія, що відповідає тому чи іншому реальному відношенню політичних і соціальних сил цілої держави. Нічого такого не сталося і не могло статися у фашистському парламенті. Дискусії, що правда, були і навіть жваві і гарячі. Але генеральний патос їх спрямовано було на вславлення фашистської партії та її вождя, а ділові промови зводилися до технічних поправок чи то в окремих розділах предкладеного бюджету, чи то в структурі тих чи інших міністерств. Вславлення Мусоліні вислухав, мабуть, скуваючи, бо не відповідав на них а, поправок не прийняв, бо вважає, що не треба міняти бюджет без перестанку. Бюджет було прийнято без змін і одгоглосьо.

Новий італійський парламент таким чином відомий тепер не тільки теоретично, а й у реальній своїй чинності. Це і є законодавча установа, яку її розуміють у Європі. Це орган співробітництва професіональних національних організацій з урядом та фашистською партією. Його завданням — не творити, а санкціонувати те, що задумано і виконає по за ним партією та урядом, а властиво всемогутнім італійським диктатором. Політичної творчості італійський парламент позбавлено цілком. Ключ до неї знаходиться в руках не у нього, а в руках Мусоліні. Поки «д у ч е» єсть, це може й не зле, але що буде, коли його з тої чи іншої причини не стане?

У пресі з'явилися відомості, що іспанський диктатор, незадоволений недавно встановленими йому національними зборами, має і амір і а їх місце поставити нову конституційну устави, перевівши її за згодою національних зборів.

Закон про реформу представничої установи, як і все, що робить генерал Прімо де Рівера, має бути переведено не зразу, а поступово, приблизно на протязі двох ближчих літ. Зроблено буде це в такий спосіб. Проект реформи внісено буде до чергової сесії іспанських національних зборів, але там він буде поки що заслуханий, а національні збори будуть зараз же після того розпущено на пів року. Це для того, щоби депутати мали час добре обміркувати його, виробити та скласти свою думку про нього, внести до нього ті чи інші поправки. А в тім, хоч депутатам національних зборів і дано буде досить часу для розваги, поправки ті не сміють торкатися суті предкладеного проекту. Основні його лінії мають зостатися незмінними, а поправки можуть стосуватись лише до тих чи інших подробиць технічного порядку. Прийнятий національними зборами законопроект, у 1930 році має бути поставлений на народнє плебісцитарнє голосування. У тому, що народ висловиться на користь цього законопроекту, іспанський диктатор не припускає жадного сумніву. У 1931 році на основі прийнятого плебісцитом закону відбудуться вибори, буде скликано самий обраний парламент, і тоді вже буде складено новий кабінет, який і перейме владу від ген. Прімо де Рівера.

Новий іспанський парламент мусить мати такий вигляд. Одна третина депутатів має бути призначеною королівським декретом, друга третина обрана на основі загального виборного права, поширеного і на жінок, а остання третина буде обрана економічними організаціями цілої країни. Сенату, чи верхньої палати, не має бути. Замість нього організовано буде коронну раду із 30-40 членів, призначених королем. Коронна рада призначає міністрів, і вони відповідальні лише перед нею. Що ж до парламенту, то він матиме лише право подавати на міністрів до коронної ради скарги, коли вони щось роблять не так, як слід. А для того, щоби цих скарг не було надто багато, парламентські інтерпеляції буде обставлено тяжкими умо-

вами, що мають своєю метою припинити різного роду кулуарні хитрощі, характерні для всіх парламентав і т. и.

На цьому місці не раз згадувалося про іспанського диктатора та про його урядову і законодавчу діяльність. Хороший, як кажуть, генерал, Прімо де Рівера не став від того сильним диктатором та досвідченим політиком. Ставши диктатором пізніше за Мусоліні, він у своїй законодавчій чинності ретельно дбав наподобляти свого італійського товариша, але, не маючи його здібностей, ні до чого реального не дійшов. Його національні збори були останнім невдалим наподобленням італійського зразка. Зважившись на їх реформу, ген. Прімо де Рівера, не став, однак, од того самостійним у своїх законодавчих домислах. Мабуть сам того не знаючи, він на цей раз також наподоблює, але вже не Мусоліні, а скоріше «блаженої» памяти російського Булігіна з його невдалою «законо-дорадною державною думою». Ми знаємо, що сталося з цією думою, — мабуть, те саме чекає і нову законодавчу дитину іспанського диктатора.

28 червня минуло 10 літ з дня підписання Версальського договору, що ним офіційно закінчено велику війну. Неофіційно — на полях західних боїв — закінчено її на кілька місяців раніше, на сході ж вона і не припинилася ще й досі. Переможні держави не святкували цього дня, згадала його лише переможена Німеччина. У цей день германський уряд опублікував заклик до німецького народу з таким змістом:

«Нинішній день — день смутку. Минуло десять літ з того часу, як у Версалі германські уповноважені примушені були поставити свої підписи під документом, що викликав гірке розчарування у всіх прихильників права й справедливого замирення. Десять літ тисне Версальський договір на всі верстви німецького народу, на його духовне життя і на господарство, на працю робітника й селянина. Потрібна була вперта й напружена робота усіх частин германського народу, щоб усунути принаймні хоч найтяжчі наслідки Версальського договору, що загрожували самому існуванню нашої батьківщини, утворили непевність що до господарського поліпшення цілої Європи. Германія підписала цей договір, але це не означає, ніче б вона тим самим визнала, що на німецький народ падає вина великої війни. Цей докір не дає спокою нашому народові і порушує довіря між націями. Ми почуваємо себе солідарними з усіма німцями, бо одкидаємо твердження, що у війні завинила сама Германія; ми висловлюємо тверду віру, що майбутність належить ідеї справжнього миру, заснованого не на наказах, а на полаганню чесному переконанню усіх вільних, рівноправних народів».

Під закликом стоять підписи цілої влади Германської Республіки, починаючи з її президента фельдмаршала фон-Гіндебурга і кінчаючи головою кабінету соціалістом Мюлером. Різно можна ставитися до реально-го змісту й намірів наведеного заклику, але треба визнати честь німецьким громадянам: уміють вони всі йти одним фронтом тоді, коли, як це їм правом чи неправом здається, загрожено інтереси їх батьківщини.

Почалася перша сесія англійського парламенту з новою владою, що складено її виключно з членів трудової партії з Мак-Дональдом на чолі. Усе йде поки що так, як то й подобає англійським політикам з їх стародавньою парламентарною традицією, з їх високою повагою до правил чистої гри.

Виявилось це перше за все у виборі спікера, себ-то голови нового парламенту. У попередньому парламенті спікером був консерватор, капі-

тан Фіц-Рой, людина урівноважена, непристрасна, обрана одноголосно. Нікому не впало на думку міняти його, а саме обрання було переведено згідно старій церемонії. В європейських парламентах процедура вибору голови переходить під тимчасовим головуванням старшого віком депутата. В Англії це переводиться инакше. Коли зібрались у залі засідань всі депутати, парламент дістав королівський наказ обрати спікера. Старший клерк (урядовець) парламенту, щоби цей наказ було виконано, мовчки підійшов до групи трудових депутатів і мовчки, — бо в парламенті не сміє говорити ніхто, крім короля та депутатів, — вказав пальцем на одного з них. Той встав і запропонував у спікери кап. Фіц-Роя. Тоді клерк так само мовчки вказав пальцем на одного з консерваторів, який після того підтримав вказану кандидатуру. Кап. Фіц-Рой знову був обраний одноголосно; обрання послано на затвердження короля і парламент став після того функціонувати.

Першою функцією його була королівська промова. За останні часи, як правило, король читав тронову промову сам. Але тепер Георг V, хоч і остаточно видужав, та все ж таки лікарі заборонили йому такий труд, бо читання промови звязано з довгою, пишною і втомною церемонією. Замість короля промову йому читав лорд-канцлер. Традиційної пишности не було, і королівська промова без неї стала тим, чим вона завжди буває фактично, а саме, просто програмою нової влади, написаним головою кабінету міністрів і розваженим цілим комплексом членів його.

Як це було передбачено пресою, програм другої влади Мак-Дональда — дуже обережний і поміркований. Настільки він поміркований, що власливо з ним міг би виступити не тільки трудовик Мак-Дональд, але й ліберал Лойд-Джордж, та навіть коли притлумити певні дрібниці, то й сам попередній голова кабінету міністрів консерватор Балдвин.

На цьому місці згадувалося свого часу, чого воно мусіло так статися. По перше тому, що хоч Labour Party й зуть соціалістичною партією, але її соціалізм особливо роду, не подібний ні до германського з його одточеним програмом, ні до французького з його опозицією за всяку ціну, ні до якогось иншого європейського соціалізму. Англійська Labour Party виросла в атмосфері великої традиції політичної праці, витвореною цілою минувшиною британського парламентаризму. Англійська трудова партія в масі своїй стоїть проти яких будь революційних методів; вона не визнає ні диктатури пролетаріату, ні того, що французькі соціалісти означили критатим виразом *vacances de legalité* — фері законности, — певний час, коли можна поводитися й беззаконно.

Мають трудовики англійські великі цілі перебудування своєї батьківщини, але гадають це зробити не рвучи з минувшиною, на основі солідаризму класів, заховуючи принципи власности, віру в Бога, а навіть любов і пошану до свого короля. До того ще Labour Party менше за все партія інтернаціональна, хоч і входить до складу II Інтернаціоналу. Вона суто національна, навіть можна мовити націоналістична, як ціла Англія, як ціла англо-саксонська раса. А коли вживати навязаних за останній час на зубах термінів, то Labour Party, як і цілий англійський народ, слід назвати і імперіялістичною. Бо ж британський імперіялізм, що такою пишною квіткою розцвів по цілому світу, — діло багатьох поколінь і всіх верств англійського народу. Англійське робітництво так само кровно заінтересовано в існуванні Великої Британії, як і, скажемо, англійська буржуазія. Лідери Labour Party можуть бавитися на мітінгах чи в статтях, як то було з Мак-Дональдом, благородними загальниками. Але коли доходить до справжнього діла, на кон встають не загальники, а реальні інтереси британського народу. Це розуміє в першу чергу сам Мак-Дональд, бо ж, за часів першої своєї влади до вимог єгипетських та індійських націоналістів поставився він більш владно і суворо, ніж ставився потім його буржуазний політичний противник консерватор Балдвин.

До особливої обережности, виявленої в програмі нової влади, спричинився також і той факт, що другий кабінет трудової партії, як відомо, має за собою меншість депутатів у парламенті, а ще більшу меншість у країні. При таких умовах кожне необережне слово могло б викликати у

країні політичну бурю, а в парламенті — потягти за собою вотум недовір'я. Тому то до програму, як то було й передбачено в пресі, заєсеко лише те, що могло б бути прийнятим й опозицією. При тому автори проекту, як здається, оглядались, складаючи його, не стільки на лібералів, скільки на консерваторів. Такою тактикою успієва була небезпечна дістати від парламента негативний вотум, зараз же на початках першої сесії, яку присвячено королівській промові та парламентській на неї одповіді.

Програм ділиться на дві частини: справи внутрішні та справи закордонні. Внутрішній програм короткий і діловий. Торкається різних господарських та соціальних проблем, але складений в такий спосіб, що його шкворнем являється питання про безробітних. Новий кабінет має взятися ріжноманітних заходів, спрямованих, коли не на повне знищення, то на усунення чи зменшення числа безробітних, а до комплексу цих заходів заводять плани підтримки закордонного торгу, хліборобства та рибальства, реорганізацію вугільного промислу, скликання нарад з представниками металургійного та текстильного промислу, щоби разом з ними найти способи для того, щоб забезпечити за англійською індустрією світові ринки збуту, чи то нові, чи старі втрачені і т. и. Для переведення цих планів нова влада закликає всю опозицію до співпраці. І мабуть опозиція, принаймні консерватори і на певний час, — не одмовить Мак-Дональдові, бо все те, що він пропонує, не має якогось окресленню-партійного характеру, а скоріше — дуже близько стоїть до того, над чим працював консервативний кабінет за останніх п'ять літ.

Майже так само стоїть справа і що до закордонної частини програму нової влади. Головні пункти його не вносять нічого нового до закордонної політики Англії, продовжуючи лише те, що вже означалося на ділі за останній час і до чого прямувала й попередня консервативна влада. По-перше, це заява, що влада пильно розважить новий план репараційної проблеми та проблеми між-союзних воєнних боргів, що був вироблений у Парижі експертами на чолі з Йонгом як-раз тоді, коли в Англії переходила виборна кампанія. Це ставлення до плану Йонга являється простим продовженням позиції консервативного кабінету. Власну думку висловив Мак-Дональд лише в додатку, що план Йонга уможливить скоріше знесення рейнської окупації. Цієї думки консерватори в голос не висловлювали, але всім видно, що й вони не зовсім зі своєї волі продовжували згадану окупацію і давно вже раді були б її позбавитись.

Другим важливим проектом являється заява Мак-Дональда про те, що влада, в тісній згоді з домініями, розпочне міжнародні пересправи про обмеження не тільки морського озброєння, але й озброєння взагалі, і що вона усіма способами подбає спричинитись до того, щоби всі міжнародні конфлікти вирішувались судом примирення. До того самого прямувала і попередня влада, хоч і не висловлювала свого побажання що-до цих справ у такий рішучий спосіб.

Єдиний пункт закордонного програму Мак-Дональда, що дає наче-то одміну од політики попередньої влади, говорить про відтворення дипломатичних зносин з СССР. Як відомо, голова трудового кабінету у цьому питанні не виправдав надій большевицьких прихильників. Діставши владу, він досі нічого не зробив для відтворення дипломатичних зносин, хоч і приобіцяв це на виборах. У програмі ж глухо подається лише про те, що нова влада має обміркувати умови, на яких це відтворення могло б бути зреалізовано. Член кабінету лорд Пармур у палаті лордів додав до того, що Мак-Дональд, в згоді з опозиційною думкою, вважає неможливим, щоби дозволено большевикам, під охороною дипломатичних привілеїв, знову розпочати свою відступну кампанію вмішання до соціальних взаємовідносин та політичного життя Великої Британії. До цих офіційних заяв можна подати ще факти, занотовані англійською пресою. Зпочатку Мак-Дональд справу відтворення зносин наче-то ставив у зв'язок зі своєю поїздкою до Сполучених Штатів. Поїздку цю після зносин з американським урядом одкладено на неозначений час. Але затяжка з большевицькою справою прийшла з другого боку. Виявилось, що пориваючи з СССР, консервативний кабінет дав домі-

ніям заручення, що не відтворить дипломатичних зносин з совітами, не вислухавши думки домініяльних урядів, а також уряду Індії. Мак-Дональд, визнаючи заручення свого попередника, мусів тому звернутися до домінії і перше ніж зробити щось у цьому напрямі, вичекати їх думку. Ця думка із Канади, як повідомляє преса, уже прибула: канадський уряд вважає відтворення дипломатичних зносин з СРСР зараз нецільним. Як поставляться інші домінії та Індія, поки невідомо. Тим вся справа знову відкладається, — і коли не станеся чогось несподіваного, — одкладається, як здається, досить на довго.

Таким чином у програму нової влади немає ні однієї точки такої гостроти, що примусила б, коли не лібералів, то консерваторів голосувати проти. А це було б і в правилах чистої гри-голосувати проти влади тільки тому, що на чолі її стоїть політичний противник, бо, згідно традиції, англійці голосують не проги людини, а лише проти думки, чину чи принципу. Явна річ, що англійський парламент, маючи на оці таку поведінку нової влади, дасть кабінету Мак-Дональда, так мовити, час на пробу, аби нові міністри виявили свої державні здібності, — що вони можуть і що не по їх силі.

Сам Мак-Дональд гадає, що устоїть при владі саме найменше два роки. Опозиція трохи іншої думки. Пробний час вони означають в шість місяців, себ-то до початків 1930 року. Тоді вже буде поставлено питання про довір'я, а як на це одповість парламентська більшість, буде видно. Може однак статися, що так довго з вотумом довір'я сам Мак-Дональд не стане чекати.

За гомоном англійських виборів непомітними перейшли вибори бельгійські, що відбувалися трохи раніше за англійських. А втім і вони були в де-чому цікаві. Такої різкої зміни складу парламенту, як то сталося в Англії, вони не дали і не могли дати. Бельгія — країна вжитого пропорціоналізму, а система пропорційних виборів тільки у катастрофічних якихось випадках може дати різкі зміни. Однак, зайшли певні зміни і в настроях бельгійських виборців.

Бельгія має три великих партії: католицьку, ліберальну і соціалістичну. Був час, коли за владу боролись тільки перші дві з них, і лише за останні часи, як і скрізь у Європі, посилилась партія соціалістична настільки, що стала поруч з ними, як могутня претендентка на владу. Посилення це сталося головним чином за рахунок партії лібералів, як проміжного між правим та лівим крилами політичних угруповань. Ні одна партія давно вже не має абсолютної більшості в парламенті, — система пропорційних виборів не дозволяє того, — і вони зречені на утворення коаліцій.

Коаліції бували і будуть надалі дуже різнобарвними, бо траплялось не раз, що в міністерстві сидили поруч представники всіх трьох партій. У Бельгії можливе це тому, що бельгійську католицьку партію давно вже не можна назвати реакційною. Скоріше навпаки. Партія ця своєю платформою та своїми соціальними вимогами часто відрізняється од соціалістів лише тим, що на прапорі своїому ставить ім'я Боже, чого не роблять соціалісти, а у всьому іншому вона йде поруч з ними. Вона навіть подекуди лівіша за лібералів, коли не рахувати католицьких вимог в площині народньої освіти.

На останніх виборах зазначилась певна перерва в успіхах соціалістичної партії; вона втратила кілька мандатів, а на її рахунок посилюлися ліберали, поповнивши тим частково свою втрату на попередніх виборах. Зменшилися трохи в числі і католицькі депутати, але не на рахунок других партій, а на користь нового післявоєнного угруповання національно-фламандського напрямку.

Цей останній факт вносить нову ноту і накладає нову барву на близьку працю нового парламенту. Вважають, що парламент буде примушений поставити нарешті на порядок денний некую справу про розділення мовних

сфер у державі. Як відомо, до складу Бельгії входять одрізки двох народів: валони та фламандці. Перші з них говорять французькою мовою, другі — близькою до голандської. Досі мовна проблема вирішувалася в такий спосіб, що вся Бельгія виголошена була двомовною, себ-то кожний громадянин мав право звертатись тою мовою, якою він говорив, а уряди мали обов'язки відповідати йому на його мові. Так було офіційно. Але фактично валони не говорили по-фламандськи, а фламандці, навіть знаючи французьку мову, говорити на ній не хотіли. Це утворювало масу непорозумінь; повставали великі тертя між населенням і урядовцями, розгорались національні пристрасті.

Посилення націоналістичних елементів у бельгійському парламенті викликало до життя два проекти, які й будуть внесені до парламенту. Один із них належить католикам, другий — соціялістам. Обидва вони майже тотожні, бо, говорючи в грубих рисах, вважають потрібним поділити Бельгію на дві одномовні частини: Валонію і Фландрію. Валони будуть мати усе урядування лише на французькій мові, фламандці — на фламандській. Центральні уряди мають бути поділені на дві секції: валонську й фламандську. Що ж до столиці, то Брюссель має зоставатись двомовним, як символ єдності двох народів.

Запропонована схема, підтримана двома найбільшими партіями, має в парламенті важкі шанси і мабуть, з певними дрібними змінами, стане законом. Це буде дуже цікава з націоналістичного боку спроба творення одної духовної нації з двох народностей, що не матимуть єдиної спільної мови.

O b s e r v a t o r .

3 преси.

В «Ділі» ч. 136 з 21 червня ц. р. уміщено листа, підписаного «За закордонну делегацію УСДРП: — Мазепа, П. Феденко.»

Навівши уступ статті ген. В. Сальського, що з'явилася свого часу в «Тризубі» (ч. 21-177), «Шляхи нашої боротьби», що торкається партії с.-д., автори листа «вважають необхідним»

«заявити, що ці відомості не відповідають дійсності. УСДРП досі стоїть на позиції, що була висловлена в слідуючій резолюції Центрального Комітету партії з 17 січня 1922 року.»

Далі наводиться текст цієї резолюції дуже гострої і зазначається, що все

«лишається майже без змін з того часу, як була ухвалена та резолюція. У зв'язку з цим українська соціал-демократія не мала і не має підстави для зміни наведеної в цій резолюції позиції у відношенні до центра УНР, а тому й участь у нарадах «у важніших державних справах» з урядом УНР за кордоном, УСДРП вважала і вважає для себе неможливою і недопустимою.

«Закордонна Делегація УСДРП заявляє також, що за її відомостями ніхто з організованих членів української соц.-дем. робітничої партії не бере «активної участі в технічній праці уряду» УНР.

Панове з групи Мазепа вважали за потрібне витягти на світ Божий 5-го червня 1929 року — через сім год! — резолюцію, прийняту за інших обставин і на адресу інших осіб, — 17 січня 1922 року. Для них все зостається «майже без змін з того часу.»

Що ж, коли життя йде по-за ними і вони самі того не помічають, це їхня справа. Але дивне вражіння робить передрук, як' актуального, од імени живої політичної організації, що брала таку жваву участь у визвольній боротьбі, історичного документу з багатолітньою давністю. Справді, чиста тобі «пропаша грамота»!

А що до того, що відповідає, а що не відповідає дійсності, то це річ інша. І при всій нашій повазі до партії с.-д. ніяк не можемо погодитися з твердженням тих, хто виступає сьогодні її іменем.

Коли членам «закордонної делегації», які підписали цей лист, справді таки не відомо, — як то не дивно, — нічого про тих товаришів, які «беруть активну участь у технічній праці уряду», то ми, коли б вони того захотіли, могли б їм допомогти, нагадавши, хто саме з членів партії с.-д. працює на тій технічній роботі.

Так само і що-до «нарад». Коли у них така коротка пам'ять, то ми б охоче стали їм у прислузі що-до того, коли саме, де і з ким вони, оті «неможливі й неприпустимі» наради відбувалися.

Од Редакції.

З огляду на літні вакації випускаємо це число подвійним. Наступні числа, так саме подвійні, мають вийти — ч. 31-32 в неділю 11 серпня і число 33-34 в неділю 25 серпня.

ДОКТОР МЕДИЦИНИ

ОЛЕКСА БІЛОУС,

колишній Керуючий Міністерством і Товариш Міністра
Народнього Здоров'я Української Народньої Республіки,
у. окої ся на віки го тяжких терпіннях в Парижі

5 липня с. р.

Хроніка.

З життя укр. еміграції

У Франції.

З ЖИТТЯ СОЮЗУ

Українських Емігрантських Організацій у Франції.

В Генеральній Раді.

Чергове засідання Генеральної Ради 15 червня, що відбулося в повному складі, було присвячено головним чином справам організаційним і конференції української еміграції у Празі. По докладу секретаріату: 1) постановила Генеральна Рада вислати запрошення п. д-ру Донцову прочитати ряд лекцій громадам Союзу;

2) прийняти до відома постанову Загальних Зборів Гаврської Громади з протестом проти поступовання «Розбудови Нації» в справі петиції до Ліги Націй.

По докладу скарбника Генеральна Рада приймає проект свого бюджету з побажанням скоротити видатки на потреби самої Генеральної Ради і збільшити фонд роз'їзний і культурно-просвітний.

По докладу Заступника Голови Генеральної Ради приймаються проекти регулятивів шкільного фонду і фонду лекційного. При обговоренні способів поповнення згаданих фондів Генеральна Рада постановила, щоб секретаріат мав за обов'язок на кожному листі, який виходить з Генеральної Ради, зазначити громадам необхідність поповнювати шкільний і лекційний ресурси.

В справі збирання членських внесків Генеральна Рада постановила вмістити в обов'язок скарб-

никові що-місяця посилати членам Союзу точний рахунок. Що до минулих боргів, виявлення їх суми доручено з'ясувати до ближчого засідання п. скарбникові.

В справі конференції українських емігрантських організацій у Празі 25-26 червня, Генеральна Рада затверджує виготовлений доклад її на згадану конференцію.

Делегатами на конференцію обираються п. п. Шумицький, Косенко і Вержбицький, з тим щоб по можливості Союз був повністю репрезентований на великій ваги першому міжкрасовому емігрантському з'їзді. На закінчення Генеральна Рада розглянула ще справу непорозуміння між головою Ради Громади в Крезо п. Кіслицею і Громадою. Справа роз'їздів членів Генеральної Ради на провінцію, з огляду на конференцію у Празі і інші перешкоди, з біжучого засідання постановила Генеральна Рада перенести на чергове, намічене на 3 липня п. р.

3 липня Генеральна Рада мала чергове своє засідання, на якому заслухала доклад свого представника на конференції, що відбулася 25-26 червня у Празі. По докладу секретаріату приймається до відома: 1) організаційні заходи в Труа, 2) лист п. д-ра Донцова з принциповою згодою на відчитання лекцій у Франції, 3) перевибори Ради Громади в Крезо.

По докладу скарбника затверджуються платіжні повістки про сплату членських внесків членами Союзу за червень місяць цього року. Доручається також скарбникові вжити заходів що до повернення старих боргів-позичок.

В біжучих справах заслуховується звідомлення про сконування протоколів 6-го З'їзду Союзу з відповідним дорученням секрета-

р'ятові дати їх до друку. В справі об'їздів членів Союзу доручається секретаріатові вияснити можливість улаштування лекцій проф. О. Шудьгіна в кінці липня в Крезі і Ліоні. Затверджується крім того текст об'явки про літню перерву діяльності Генеральної Ради з 15-VII по 15-VIII з призначенням чергового засідання Генеральної Ради на 17 серпня ц. р.

Наприкінці заслухується повідомлення про трагічну смерть б. члена Ген. Ради і Союзу М. Гоцьчарова. Пам'ять його вшановується вставанням і додержанням хвилини спокою. —

— З життя Бібліотеки імени С. Петлюри. Протягом місяця червня до каси Бібліотеки поступили такі пожертви: п. Козачок — 5 франків, п. Семенюк — 10 фр., п. Трушенко — 2 фр., від Укр. Громади в Ліоні — 88 фр., від Ген. Ради Союзу Укр. Ем. Орг. у Франції — 100 фр., від Празької групи Рад.-Демократ. партії — 77 фр. (100 к. ч.), п. Марсберга — 5 фр. від співробітників «Тризуба» — 52 фр. 50 с., від п. о. П. Білоня — 38 фр. 20 с. (півтора долара), від українців в Чернівцях, зібраних в дві третью річніші смерті бл. п. С. Петлюри — 339 фр. 67 с., а разом 717 фр. 37 ст.

Почали надходити: 45) Бюлетень Пресового Бюро в Брюсселі, 46) Господарсько-Кооперативний Часопис зі Львова.

Одержано книжки та інші друки: від М. Ковальського (Париж), п. Каріки (Париж), полк. Філоновича, М. Забело (з Царьгороду), Редакції «Тризуба», В. Королева (з Мельніку, Чехія), Н. Королевої (з Мельніку, Чехія), покійного Є. Х. Чикаленка.

Від полк. В. Філоновича одержано число журналу «Гуртуймося», присвячене пам'яті С. Петлюри.

Бібліотека має зараз 59 абонементів.

Ш а л е т. В м. Beaugency 16 червня 1929 року — урочисте святкування 500 роковин з дня визволення міста від англійців французькою героїєю Жагою д-Арк.

Усе місто має святочний вигляд, увітчане, прикрашене зеленню, національними та жовто-блакитними прапорами.

О 2-й годині дня, після служби Божої, Жана д-Арк на коні в лицарських доспіхах, прямує через міст та вступає в місто в авангарді відділів кінноти та піхоти, що одягнені в уніформу тогочасних військових частин — в шоломах та відповідно озброєні.

Вулиці, площі, балкони камениць вкриті народом, що гучно вітає цю відроджену після довгих віків історичну картину минулого.

Кортеж наближається до пам'ятника «незнайомому жовнірові», де зустрічається з релігійною процесією. Всі зупиняються біля монумента. Площа запружена народом. Оркестра грає марсельську. Перед пам'ятником кладуться вінки...

З кортежу Жани д-Арк відділяється і шикуються в групу чоловік 25 вояків. Одита в чорну пару молода людина стає попереду і роздає вишикні нотів.. Взмах руки.. і чудові акорди української пісні «Думи мої» несуться до слуха здивованого й зачарованого громадянства. Сильне, чисте, чаруюче соло: «виростає вас» підхоплюється могутніми басами, переходить в форте цілого хору і, гармонійно закінчуючись, пісня стихає.

Захоплене громадянство нагороджує співаків рясними оплесками і просить повторення... Кореспонденти інтерв'юють для газет дирігента...

Співаки повертаються на свої місця, озброюються і кортеж рушає далі, а за ним усі. Зупиняються біля монументу Жани д-Арк.

Марсельська. Традиційна церемонія. Спів дитячого хору з супроводом 3-х скрипок.

Але громадянство з напруженням жде, коли почнуть співати українці, що вже очікують, готові замінити дитячий хор; діти, не звертаючи уваги на понукання свого дирігента, обернулися і з цікавістю розглядають цих дивних естражерів, що стоять позаду них.

Дитячий хор скінчив. Діти спі-

шатъ обернутись, щоб не упустити ні одної дрібниці.

Меланхолійно-тужна мелодія української пісні без слів зненацька переходить в іриву, веселу, темп устилюється чим далі тим скорше і раптово пісня замовкає. На очах в де-кого з присутніх сльози, на устах — весела усмішка. Крики «браво», «біс»... Грім оплесків.

За хвилинку знову тиша. Дирігент підняв руку... Опустив... і полилась сумна мелодія, «Гей, за морем, за широком!». Слова її «як прийдеться сютіи разом» пророчими здаються тут, біля пам'ятника цієї дівчини-патріотки, що покликала на смерть за Батьківщину тисячі вірних синів її.

День а частина програму свята вичерпана. Українців запрошено до ресторації на обід.

За хвилинку велика площа перед ресторацією вкривається народом. Українська пісня зупиняє тут всіх, хто проходить. Діти обсадили всі стіни муру, що оточує двір ресторації... Мер, що допроваджує українців, приносить в шапці гроші, висипає на стіл. «Це вам громадянство підносить, щоб підкріпитись» — «Прийміть, пане мер, отсе від нас, як дарунок на бідних учнів» — відповідає дирігент.

Українці переходять в другу ресторацію на вечерю, біля якої вже очікують багато людей, щоб послухать пісню, що за хвилинку вже викликає крики «браво», «біс» — за гілком.

Мер і президент по улаштування свята, дякуючи українцям за участь в святі, шуткуючи, кажуть: «ми трудились, організували, а про вас лишень усі й балакають, та ми ніколи не забудемо того задоволення, що доставили би нам своєю участю.»

Після вечірнього кортежу українці від'їхали назад в Шалет, звідки приїхали на бажання, звернене до дирекції заводу Гучьсон, про допомогу в улаштуванні свята. Залишили по собі гарну wspomинку. Чисельне громадянство, що поверталось зі свята, зупинилось коло авт, якими від'їзджали ук-

раїнці, дякували і на його бажання проспівано ще кілька пісень, що спинили рух на вулиці. Проїзджачі авт мусіли заждати аж українці рушать в дорогу, щоби самим рушити.

Шалетянець.

— На цю участь українців у французькому святі відгукнулася і французька преса. Ось що з цього приводу пише орлеанський часопис «*Courier de la Campagne et Patriote du Loiret Réunis*».

«Концерт Українців. З приводу величній урочистости святкування 500 роковин визволення м. Божансі Жаюю л-Арк, громадяне міста мали приємність приймати в своїх стінах гурток українців, що працює на фабриці Гучьсона в Монтаржі. О 7 годилі ввечера, на площі вони улаштували концерт і протрапили надати святу урочистий вигляд своїми гарними і захоплюючими піснями.

В кінці концерту п. Букен, президент урочистостей і головний організатор, перевів збірку на користь співаків.

Але чудовим жестом вони відмовились прийняти суму збірки, що виносила коло 40 франків, і постановили передати її в благодійну установу міста.

До слів подяки приєднали громадяне м. Божансі і вислови свого признання для шляхетних співаків, їх гостей на один день.»

З життя в Саранколен. Нас тут українців не багато. З надісланих з Болгарії частина порвала контракти і розбіглася, де хто заявив себе «монархічною національністю...»

Газети одержуємо не завжди акуратно, є підстави думати, що їх часом перехоплюють наші одвічні приятелі. Роботу маємо тяжку — топлення алюмінія. Зараз велика спека, єдиная розвага у нас — це бізання грибів в лісі. Як скінчемо контракти, то поїдемо шукати кращої праці.

В Чехії

— В Подєбрадах. 25 червня відбувся концерт

українського академічного хору під керівництвом доцента пані Щуровської Росіневич. Крім виступів мішаного і чоловічого хору, виступали також солісти—пані Гордаш-Д'яченко, член міського театру в Пльзні, п. Палій-Сидорянський, студент празької державної консерваторії і пані Зінькова-Матейкова.

Вибори керуючих органів Академії. 29 червня відбулись вибори керуючих органів Укр. Господ. Академії.

Обрано: ректором — професор Іваньцький, проректором — проф. Бич, секретарем професорської Ради — доц. Голіциньський. Також відбулися вибори по факультетах Академії, при чому обрано на агрономично-лісовому — декан проф. Чередиїв, продекан — доц. Мазепа, в. о. секретаря — асис. Подоляк; на с.-г. інженерному — декан — проф. Фролов, продекан — доц. Сокович, секретар — лектор Зайціг; на економично-кооперативному — декан — проф. Бородаєвський, секретар — лектор Салицький; вибори проректора відкладено на осінь.

Президія Академії, також деканат агрономично-лісового факультету в цілому і декан економично-кооперативного — перебрані наово — вони займали ці посади й минулого академічного року. До ревізійної комісії обрано — проф. Грабішу, проф. Ксарицького і лектора Безалка. Представниками до Допомогово-Благодійного Комітету — доц. Іваніса, в остатні представниками до Академічного Комітету — проф. Бородаєвського і проф. Мацієвича.

Українська Господарська Академія улаштувала 30 червня б. р. в залі Соколовні жалібну академію на вшанування пам'яті Євгена Харламовича Чикаленка. Ректор Академії проф. Іваньцький сказав коротеньке вступне слово, в якому відмітив значіння і заслуги небіжчика перед українською

культурою. Зачитав цілий ряд висловів співчуття, що надійшли до Академії з різних країн, від різних осередків української еміграції і від окремих осіб. Представники Українського Університету в Празі проф. Бородаєвський і Українського Центрального Комітету в Польщі — п. Ковальський, що були присутні на академії, висловили співчуття від уповноважених їх організації персонально. Також кілька слів співчуття сказав представник чеського «Сокола». Після того доц. Королів-Старий і інж. К. В. Шевченко виголосили реферати, присвячені пам'яті небіжчика. Реферат доцента Королева був рефератом представника того покоління, що знало, спостерігало і відчувало діяльність небіжчика в тяжкі часи пригноблення всього живого на Україні за часи царату. Референт знає покійного щось коло 25 років і весь реферат був запозичений дуже цікавими характеристичними замітками про життя і діяльність покійного. В. Шевченко — представник другого покоління, молодшого, що виступило на кон українського життя головним чином у бурхливі часи 1917 року. Це покоління пізнавало Чикаленка лише по «Спогадах», що написав покійний та на оповіданнях інших старших громадян. Лише не багатьом довелось ближче зустрічатись з покійним і як раз референт мав таку нагоду близько знати покійного вже в останні роки перебування його в Подєбрадах. І реферат В. Шевченка, що містив в собі ті вражіння, які виносив референт як від читання «Спогадів» Чикаленка, так і від безпосереднього з ним знайомства був словом глибокого здивування і глибокої пошани перед основою рисую небіжчика — громадською самогідданістю, саможертелістю — безкорисною громадською працею для української культури, для українського народу.

Після рефератів, інж. Теліга виконав на бадурі жалібну думу, а хор під орудою п. Петрівського проспівав «Журавлі» і «Вічну пам'ять.»

— Надзвичайне, пам'яти Є. Х. Чикаленка засідання ч. 162 Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі відбулося в четвер дня 27 червня з таким порядком: 1) Вступне слово голови Товариства, 2) Д. ч. В. Прокопович : «Є. Х. Чикаленко — людина і громадянин», Д. ч. В. Садовський: «До характеристичи Є. Х. Чикаленка.» 4) Д. ч. О. Шульгин: «Громадська діяльність Є. Х. Чикаленка.» 3)

Наступне засідання відбулося у вівторок, дня 2-го липня; заслухано було доклади дійсних членів: 1) Смаль-Стоцького, С. О. — «Фундаментальне значіння української мови для славістики.» 2) Алтоповича, Д. В. — «Три малярських учні Арґунова.»

— Делегати конференції в Подєбрадах. 27-го червня, після закінчення Першої Об'єднуючої Конференції Української Еміґрації, що відбулася в Празі, група делегатів її, в складі Представника Українського Центрального Комітету в Польщі Ієрала В. Куша, представника Громадсько-Допомогового Комітету Української Еміґрації в Румунії Дмитра Геродота, представника Союзу Українських Еміґрантських організацій в Південній Славії В. Андрієвського і представника Української Громади в Болгарії полк. Б. Цибульського відвідала Подєбради і оглянула там Українську Сільсько-Господарчу Академію. На залізничному дзирці членів конференції зустрінули Секретарь Академії і представники Українських Громад в Подєбрадах, які потім супроводжували їх при оглядинах Академії і давали відповідні пояснення.

Академія, властиво кожний кабінет певної наукової галузі, має надзвичайно багаті, старанно зібрані і добре систематизовані колекції, які уявляють собою правдивий науковий і матеріальний скарб.

А коли зв'язати, що кожний камінець у відділі мінералогії, кожна рослина і кожна комаха зібрані нашою професурою і сту-

делтамч, то переймаєшся гордю і радісною повагою до цих очародів науки.

У всіх кабінетах членам конференції давалися пояснення-або професорами, або асистентами тих кабінетів.

По обіді, на якій було запрошено членів конференції Українською Академією, ними був оглядений гарний досвідний питомник по лісівництву, який уряджено теперішнім Ректором Академії проф. Іваницьким. Оглядини питомника провадилися в присутності проф. Іваницького.

Над вечір члени конференції в замкові, де міститься Академія, зробили короткі інформаційні доповіді про стан та про життя української еміґрації в тих країнах, звідки приїхали делегати, а саме в Румунії, в Південній Славії в Болгарії. Гостям було запропоновано розписатися в спеціальній книзі відвідувачів Академії. Повертаючися вночі до Праги, члени конференції їхали з незабутніми спогадами і з тугою в душі при думці, що Академія — ця лабораторія української творчого духа, ця наукова інституція, якою ми маємо право гордитися, — знаходиться в стан поступової ліквідації.

Цього за всяку ціну треба уникнути.

Д. Г.

— Культурне свято української колонії в Жєвницях. 24 і 25 червня ц. р. українська еміґрація у Жєвницях, переважно та її частина, що зв'язана з педагогічною діяльністю, мала справжнє свято.

Українська реформована реальна гімназія в Жєвницях випускала в широкий світ перший випуск своїх вихованців.

З загального складу 16 учнів восьмої класи до матуральних іспитів педагогічною радою було допущено 13 учнів (9 учеників і 4 учениці).

З цих 13 здали матуру 12, а одна учениця була репробована на півроку.

Гімназія може похвалитися своїм успіхом, бо з 13 допущених до

матури здали її з відзначенням три (Герасимів, Галаган, Макаренко), всіма голосами сім і більшістю голосів два.

На іспитах був присутній, яко голова іспитової комісії, представник Міністерства народної Освіти п. проф. Убані Заступник Українського Високого Педагогічного Інституту п. І. Драгомирега в. о. ві. п. ректор д-р С. Білович.

Визнали дозрілими абітурієнти більшість диспали свідоцтва, що дають їм право вільного вступу до всіх високих шкіл Чехословацької Республіки.

28 червня молоді студенти давали традиційну вечірку, на якій виявили стільки любови до життя, стільки правдивого почуття веселощів та ініціативи, що присутні старші колеги молоді і генерації самі забули про пережите лихо й цілковито злилися в одно ціле.

Поруч з різноманітною інсценізовкою (дуже дотепною і веселою) різних випадків з життя гімназії, йшли гри, читання віршів, «радіо» й г. д.

Серце раділо, вірилося, що хто здатний так гарно веселитися, умітиме й працювати. S.

В Польщі.

— 29 і 30 червня в Каліші (свято 10-ої річннці існування 3-ої Залізної дивізії, панахидя по св. пам'яті Євгену Чикаленкові і дивізійне свято Окремої Кінної дивізії).

Перебуваючи в Каліші вояки славної 3-ої Залізної дивізії урочисто обходили свято 10-ої річннці існування дивізії.

Відбули свято 29 червня. Розпочалося молебнем в церкві Св. Покрови в Українській Станиці. Молебна правив протоієрей Іларіон Бриндзан з діаконом, але, чомусь, без участі хору.

Як сироти, без батька, провели своє свято. Не було з ними того, що водив Залізних в бій на ворога. Не було того, з ким здобули собі невмирущу славу «залізних», а цілому світові засвід-

чили свою відданість ідеї боротьби за волю й право українського народу.

Залізні твердо переконалі, що настане час, коли знов підуть вони в бій на ворога, і славіні перемогти, як колись під Вапнярною, доведуть їх до Золотоверхого Київа — столиці нашої.

Слава ген.-хор. Ол. Удовиченкові!

Слава живим Залізням!

Вічна пам'ять лицарям Залізням, що життя своє положили на вівтарь улюбленої Батьківщини!

Але не завше свято, не завше святочний настрій, не овіяний смутком. Буває і смутно і тяжко на серці. Так сталося й зараз.

Не стало проводиря народу нашого св. пам'яті С. Петлюри. Втрата неоцінима й непоправима.

І знову нова втрата. 20 червня в Празі спочив на віки заслужений український патріот Євген Харлампович Чикаленко.

Кожному свідомому українцеві дороге ім'я св. пам'яті Євгена Чикаленка. Всім відома його віддана праця ще з молодих років на добро української нації. Багато лиха за своє життя зазнав дорогий чебіжчик від ворогів народу українського. Переслідування москоської царської влади, заслання не зломли борця за волю свого народу. Але все те зломало його здоров'я, а безжальна смерть назавше забрала від нас такого заслуженого й визначного діяча на українській ниві.

Молилися й калішане перед Всевишнім за спокій душі дорогого чебіжчика.

Панахиду правив 30 червня протоієрей Іларіон Бриндзан з діаконом в ставчій церкві. Чудово співав мішаний хор. В церкві калішан багато.

Вічна пам'ять борцям за волю українського народу!

На день 30 червня припало і дивізійне свято Окремої Кінної дивізії.

З цієї нагоди протоієрей Іларіон Бриндзан, в сослуженні з дяконом, відправив в стаціонарній церкві молебна. Співак мішаний хор.

По закінченню молебна присутні підходили до хреста і вітали зі святом Команде-ра дивізії Ген.-хор. В. Шепеля.

Після молебна, як і належить кіньотчикам, «кар'єром» відспівали молитви зі Сталіці і та звичному

повітрі за товариським сніданком, продовжували своє свято.

Так проселюк, але урочисто кіньотчики провели дивізійне свято.

Наші кіньотчики чекають тільки нагоди, коли «галопом» ринуться на лави ворога і тільки для маршу стримають своїх коней на площі Св. Софії в столиці Києві.

1. VII. 1929 року.

С. С-ка.

Зміст.

Париж, неділя 14 липня — ст. 1. *** — ст. 3. М. Славінський. Є. Чикаленько — ст. 3. В. Прскопович. Пам'яті «Пана» — ст. 5. В. Садовський. До характеристики Є. Чикаленька — ст. 13. В. Королів-Старий. «Пан» — ст. 15. Ол. Шульгин. Є. Х. Чилаленко, громадський діяч. — ст. 23. Мод. Левицький. Причинки до біографії Є. Чикаленька — ст. 29. І. Бочковський. Останні тижні життя і смерть Є. Чикаленька — ст. 32. Перша конференція української еміграції — ст. 40. Дм. Геродот. На об'єднаній еміграційній конференції — ст. 46. Українська гімназія в Жевинцях — ст. 48. *Observer*. З міжнародного життя — ст. 50. Зпрес: — ст. 56. Хроніка. З життя української еміграції: у Франції — ст. 58. В Чехії — ст. 60. В Польщі — ст. 63.

27 рік видання.

27 рік видання.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

виходить в 1929 р. під тою самою редакцією

ЛНВ виходить точно в кінці кожного місяця в об'ємі шести аркушів.

Передплата виносить: місячно 2.50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.

Адреса Редакції і Адміністрації: Львів ул. Руська ч. 18. III пов.

Редагує: Комітет. За ред. відповідає: Петро Постолюк. Видає:

Українська Видавнича Спілка.

Редакція і адміністрація: 42, rue Denfert-Rochereau; Paris V.

Поштова адреса: «Le Trident» («Tryzoub»). Boite post. № 15. Paris XIII.
Редагує: — Комітет. Адміністратор: Іл. Косенко.

Le Gérant: M-me Perdrizet.